
VITTORIO EM. III

NAZIONALE
FONDO
DORIA
BIBLIOTECA
VITTORIO EM. III
NAPOLI

CASTRUCCII BONAMICI

De Rebus ad Velitras Gestis

COMMENTARIUS

AD

TROJANUM AQUAVIVAM

ARAGONIUM

S.R.E. Principem Cardinalem

MONTIS REGALIS ARCHIEPISCOPUM

Et Potentiſſimorum Hiſpaniarum, atque utriuſque Siciliæ Regum ad Pontificem Maximum, Sedemque Apoſtolicam Legatum.

LUGDUNI BATAVORUM

MDCCXLVI.

PRÆFATIO.

POsteaquam, Troiane Aquaviva, ad Neapolitani Regis exercitum, atque in militiæ disciplinam profecti sumus, non bellicis usque adeo corpus, animumque nostrum studiis exercere decrevimus, ut omnino illa optimarum artium pulcherrima, atque ad omnem hominem omnemque locum accommodata, & nunquam a nobis non exculta studia relinqueremus. Legendo enim acceperamus clarissimos Imperatores, non tam bellorum gloria, quam literarum præstantia enituisse, atque ab his literatos homines eductos esse in castra, quos & laborum periculorumque socios non insuaves, & magnarum interdum rerum auctores idoneos haberent; experiundoque cognovimus virtutis, consiliique militaris splendorem, ac vim non infuscari, ac minui, ut nonnulli perperam opinantur, sed illustrari contra hisce artibus, atque augeri plurimum. Nam ut indecorum est, ubi a ferro atque acie discesseris, de iis ipsis rebus, quas fortiter gesseris, aut inepte loqui, aut turpiter obmutescere; sic præclarum debet videri, eruditionis ac scientiarum laude aliena quasi ac peregrina splendescere militem. Multo autem præstabilius est ad alendam animi fortitudinem, militiamque ipsam peni-

tus cognoſcendam, poſt equorum armorumque exercitationes, tolerare hybernorum otium, ac præſidiorum faſtidium nobiliſſimarum rerum cognitione, Mathematicarum præſertim, atque Hiſtoricarum, unde ars omnis militaris efflorescat ac redundet oportet, quam per deſidiam turpiſſimaſque voluptates totum animi corporiſque robur corrumpi ſinere, ac quodammodo hebeſcere. Hanc conſuetudinem ſi tenerent honeſto ſaltem loco nati, qui in Regum atque Imperatorum caſtra quotidie confluunt, & non prius irent ad arma, quam bonis antea eſſent artibus inſtructi; alacriores paulo ad pugnandum milites haberemus, peritiores quidem certe ad imperandum Duces: & non vehementer doleremus obſcurari jam ſenſim, atque evaneſcere ſplendidam illam, ac grandem belli gerendi rationem, qua veteres Græcos, ac Romanos tanta eſſe uſos commendatione legimus. Quanquam ex hoc excellentium Ducum militumque numero, & Patrum noſtrorum ætate fuerunt Eugenius, Turrena, Vobanius, Follardius, aliique nonnulli, & ſunt noſtra, quorum nos exemplum militiæ rudimenta ponere aggreſſos ſequi neque pudeat unquam neque pœniteat. Nemo certe iure reprehendat, ſi, quod tempus vacuum nobis datur a labore militari, conſumimus in meditando, in legendo,

at-

atque in scribendo etiam aliquid, quod a militari disciplina ipsa non abhorreat. Velut id est quod in hoc Commentario præstare conati sumus, non perficiendi spe adducti, sed experiundi voluntate incitati. Latinis enim literis mandare instituimus eam Italici hujus belli partem, cui Carolus Siciliæ, ac Neapolis Rex non præfuit solum, sed etiam interfuit, & quam ab eo tempore exorsi, quo ille sui Regni tutandi causa arma sumpsit, obviamque hostibus est profectus, felici faustoque ejusdem victoris Regis reditu, ac Populis optatissimo concludemus. Cum vero hujusce belli partis impetus, ac furor ad Velitras diutius consederit, eaque Urbs a fortuna delectá fuerit quasi campus, ubi Exercitus utriusque vires, atque artes palam ostenderentur, hunc propterea librum De Rebus ad Velitras gestis inscripsimus. Ut autem latina istud potius, quam alia, persequeremur lingua, eo factum est, quod hoc nostrum, quale tandem cumque est, opus doctis præsertim, atque elegantibus hominibus probari volumus, quibus quidem latina præcipue oratio grata atque accepta esse debet; & quod speramus fore, ut eiusmodi rerum notitia latinis literis illustrata Italiæ fines prætergrediatur fortassis, latiusque propagetur; & quod demum bellorum præliorumque narrationes si latino

ser-

ſermone conſcribantur, videantur mihi quidem quodammodo altius aſſurgere, & maiorem inde aſſumere gravitatem, ac decus.

Ac ſi quis eſt, qui, quod ſub Neapolitano Rege ſtipendia meruerim, ejuſque ſim benignitate honeſtiorem in militia ordinem adeptus, idcirco ſtudio partium infectum ſinceram hanc narrationem falſis quibuſdam coloribus oblinere me velle ſuſpicetur; hunc ego ad eos reiicio, qui me probe norunt, ſciuntque a gratia, odio, atque ab omni præſertim mendacio multo etiam alieniorem eſſe me, quam hominem oporteat, qui velit ac debeat fortunæ velificari ſuæ. Quam quidem fortunam, ſi modo ulla eſt, honeſtatis impendio quæſitam, contemnam ſemper; ſin autem ingenuo mihi, & bonis potius quam malis artibus emergere cupienti occurret, amplectar libenter. Sed fortunæ noſtræ, qua certe inclementiore uſi hactenus ſumus, ut melius ominemur inpoſterum, tua facit humanitas, Cardinalis ampliſſime. Cuiuſdam enim ſingularis felicitatis loco ſtatuo, potuiſſe me recipi in patrocinium ejus viri, quem natura, quem virtus, quem demum fortuna, mirifica certatim conſenſione decoraverint omni genere laudum, atque ornamentorum. Quæ ampla, illuſtria, ac ſingularia omnia habitant in omnium oculis, & non mo-

do

bo in totius Italiæ, sed etiam Europæ auribus adeo personant, ut Historiam mibi tractanti, unumque propterea verum profitenti, verenda non esset, aut assentatoris, aut amplificatoris nota, si, quod neque temporis hujus est neque loci, laudare eā vellem magnificentissime. Verum in communibus laudum, virtutumque tuarum præconiis celebrent alii quidem vetustissimam Aquaviviæ gentis nobilitatem, pluribus domi forisque facinoribus, facinorumque præmiis, plurimarum Urbium atque Oppidorum avita possessione, Regiis denique affinitatibus insignem alii directam illam tuam, atque expeditam ad summos omnes honores sine ulla aut existimationis, aut dignitatis offensione viam; alii splendorem in publicis, alii moderationem in privatis, comitatem alii, alii gravitatem prædicent: Ego vero cum hæc omnia cum cæteris eximia, ac perpetua commendatione digna iudico, tum illam tuam inprimis admiror in rebus gerendis magnitudinem animi, ac prudentiæ vim, qua in sortem ipsam, constitutam a quibusdam tamquam rerum humanarum Dominam videris dominari. Qua excellenti, ac pene divina virtute tua allecti duo potentissimi Reges Philippus Pater, & Carolus Filius tot Regnorum, Provinciarum, ac Nationum negocia commendare tibi deli-

be-

berarunt: eumque tantorum Regum deliberatio exitum habuit optabilem, ut cum omnia in te illi Familiamque tuam summa contulerint, haud sciamus tamen, utrum tu plus illis, an tibi illi debeant. Ne longius abeam; hoc proximo, ac difficillimo bello, de quo scribimus, quodque Neapolis Siciliæque Regi, Regnisque, & Borbonio fortassis in omni Italia nomini, magnum aliquod malum portendere videbatur; quæ tua fuit auctoritas? quæ mens? Exercitum quidem nostrum tuis literis, tuis opibus, consilio potissimum viguisse tuo, omnes sciunt, iique maxime qui ex nostris, eque hostium copiis eo Romam tempore frequentes propter castrorum vicinitatem veniebant: cum te talem virum intuentes diverso diversarum partium homines sensu afficerentur, & victoriam cupiditate ac spe præoccupatam e suis abs te manibus ereptam esse illi mærerent, nos lætaremur. Quamobrem multo esse convenientius ducimus in tuo nomine Commentarium apparere, qui jam tuus est, propterea quod eorum factorum narrationem explicat, quorum, Aquaviva nobilissime, tu quamquam absens, maxima pars fuisti: multoque maiore nos alacritate, atque etiam voluptate ad eas res scribendas aggredimur, quas ipsi nos vidimus, quibusque non sine vitæ discrimine interfuimus.

DE

DE REBUS

AD VELITRAS GESTIS.

COMMENTARIUS.

BELLUM Italicum Borbonios inter, atque Auſtriacos conflatum ancipiti iam pridem Marte, variaque, ut fortuna, ita Principum Italiæ ſpe aut metu ducebatur. Quartum iam annum hærebat ad Italiæ portas Philippus Borbonius Philippi Hiſpaniarum Regis F. & licet Gallorum auxiliares Copiæ, noviſque ſuæ delectibus auctæ, ſubacti Allobroges, ſuperatæ Alpes, traiectus Varus, expugnatæ Niceæ Montiſque Albani arces maximam illi in Italiam tandem, Galliamque Ciſalpinam erumpendi ſpem facerent: difficultates ſupererant tamen, plures etiam quam vellet. Obſtabant quippe Mari Auſtriacarum partium fautores Britanni, qui totum claſſibus Mediterraneum obſederant; Commeatus auxiliaque ab Hiſpaniis demorabantur; ea ſuis omnia ſociis ſubvehebant. Aditum terra intercludebat adhuc Sardiniæ Rex Carolus

Emmanuel, locis arte, naturaque munitis, & populorum perſpecta jam fide fretus, ſimulque Thereſiæ Auſtriacæ Hungariæ Reginæ auxiliis, cujus in Ciſalpina Gallia latum erat Imperium: Qui Sardiniæ Rex, dum ſuum tutari Regnum, Regnique fines amplificare ſtudebat, omnem ſe Italiam tutari prædicabat: eaque de cauſa magnis præmiis inductus cum Britannorum Rege, Hungariæque Regina certis apud Vormaciam conditionibus convenerat. Genuenſium contra erant animi irritati: namque in eo conventu ablatum illis quaſi pro imperio fuerat Finarium, opportuniſſimum ad Liguſticum Mare Oppidum: quodque ejus nationis hominum animis altius inſederat, videbantur ad iinuriam contemptui etiam habiti. Vicinum igitur iam gravem, laterique nimium adhærentem timere, & longinquæ ſocietatis ſpem, atque arma reſpectare cæperant, parati, ubi ſe tempus daret, neque vana ſine viribus vis eſſet, pacificos, & cum cæteris Rebus Italiæ publicis communes ſenſus exuere. At qui pacis conſilia exuerat iam omnino, Mutinenſium Dux is erat Franciſcus Ateſtinus. Huic ab Auſtriacis,

(quod

(quod majores quam conſueſſet, quamque alere poſſe videretur copias habendo in rerum novarum ſuſpicionem venerat) denunciatum minaciter erat, uti aut voluntatem nudaret ſuam, aut ab armis diſcederet; & quia recuſaverat utrumque, confeſtim avito Imperio ſpoliatus, domo ejectus, coactuſque ad Borbonios confugere futuros vindices dignitatis, Hiſpanienſi ſeſe liberalitate tuebatur. Hetruria ab utriſque occulte ambita, petebatur a nemine palam, & Lotharingiæ permutatione potiſſimum ſecura quieſcebat. Veneti armati ad fines, & nullis tamen partibus impliciti prudentis conſilii ratione, veteriſque Imperii auctoritate pacem ſervabant, eque tuto aliorum certamina & motus taciti ſpectabant; neque vero non vehementer dolebant ardere Italiam bello, propterea quod ſuæ in tanta propinquitate incendii, & communi etiam libertati metuerent. Pontifex autem Maximus, qui ſatis ſe adverſus omnes belli impetus Religione tutum arbitrabatur, re omnium graviſſima, quæque magnam apud Populos, Regeſque auctoritatem habere ſemper debet, armatorum nihilominus vim ſuſtine-

bat inermis, & dum neutri parti nocere pro ſua erga Chriſtianam Rempublicam benevolentia videri volebat, incommodi ab utraque parte plurimum neceſſario Ipſe accipiebat. Jam vero Carolum Neapolis, & Siciliæ Regem Philippi Hiſpaniarum Regis Filium alterum, multa, diverſaque ſolicitabant. Exſtimulabat enim cum vetus partium odium, tum recens adverſus Britannos ira, quod putabatur illorum impulſu domum revocaſſe, quas paternis copiis legiones ad Panarum uſque flumen ſubſidio miſerat: videbat ab Auſtriacis retorqueri identidem oculos ad Regnum Neapolitanum, tamquam ad prædam ſibi ereptam: conſilia eorum, conatuſque perſpexerat: quid ſibi, ſi (quod in Vormacienſi fædere ſancitum diſerte erat) tota Borbonii Italia pellerentur, metuendum eſſet, cogitabat. Illa etiam cogitanti ſuccurrebant, Regni novitas, non ſatis dum corroborata auctoritas, ambitioſæ Principum mentes, incerti Populorum animi, multoque incertior bellorum eventus. Igitur quid Populi, quid Principes molirentur, attente inveſtigabat. Beneficio ut alii, nonnulli metu, omnes iuſto ſibi lenique Impe-

rio

rio astringerentur, operam dabat. Præterea Portum Neapolis, eamque totam oram novis propugnaculis, munimentisque succingi, navale instrui, naves refici ædificarique, arma curari, Milites exerceri jubebat: singulas ex singulis Provinciis legiones conscribebat, easque veteranis admiscendo tyrones militiæ artibus, laboribusque assuefaciebat: præfecerat iis ex Neapolitana Nobilitate fortuna, & genere principes. Quo pacto res consequebatur duas, ut & Milites in suo Regno paratos, instructosque haberet, & Principum sibi animos militaris honoris specie devinciret. Denique etsi medium Italicis turbationibus agere, atque in pace, ac Regno continere sese constituerat, quæ tamen ad bellum usui forent, iniqua tempora præmeditatus, enixe parabat.

Hic tum erat Italiæ Principum status, is habitus animorum. Interea Bellum, uti dictum supra est, ab Austriacis, Borboniisque gerebatur. Quædam utrinque velitationes, aliquot etiam prælia commissa erant. Celebris illa apud Campum Sanctum pugna tanta concertatione, dubio-

que adeo exitu pugnata eſt, ut ſuperiores ex ea utrique ſeſe diſceſſiſſe gloriarentur. Porro Auſtriaci, auctis poſt Campoſanctenſe prælium copiis, & recenti Principis Lobcoviczii Imperio elati (quod novi ſemper Ducis adventu militum animi excitantur) premere acrius Hiſpanos, atque audacius inſequi cœperunt. Hiſpanorum autem erat exercitus, & eodem Campoſanctenſi prælio, & diutinis laboribus itineribuſque, tum etiam perfugarum frequentia attenuatus, neque celeriter redintegrari novis delectibus poterat; propterea quod & temporis oberat anguſtia, & mare, unde ſubmitti illis auxilia poterant, a Britannis arctius cuſtodiebatur. Itaque ~~cum &~~ propter militum paucitatem prælio contendere periculoſum, & incommodum eſſet propter inopiam cibariorum iis, quibus jam inveteraverant, locis diutius immorari; ſimulque periculum illud eſſet, ne ab Auſtriacis, qui dimidio jam ferme majores copias haberent, ipſi circumvenirentur, neve obſeſſis (quod hoſtes conabantur) viis commeatus, & receptus intercluderetur omnis: tutius Hiſpani conſilium ſecuti, caſtris

ſtris a Piſauro repente motis, quamquam extremum ſemper agmen carperent hoſtes, incolumes tamen, paucis in longo difficilique itinere deſideratis, cum omnibus impedimentis in Regnum ſeſe Neapolitanum receperunt: eſtque in eo receptu collaudata admodum Comitis Gagii Hiſpanorum Imperatoris virtus, & ſcientia rei militaris.

Id ubi Neapolim litteris, nunciiſque perlatum eſt, & jam jamque adeſſe hoſtes fama, omnia ſemper in peius augens, falſo nunciaret, animi hominum pro cuiuſque aut ingenio, aut fortuna varie afficiebantur. Erant (quod in omni civitate, atque in magna præſertim multitudine accidere neceſſe eſt) qui odio præſentis ſtatus, inſita quadam naturæ mobilitate, novis rebus ſtuderent: & qui Patrimonio naufragi deſperatique ſpem magnam in rerum perturbatione ponerent, communique mallent, quam proprio caſu interire: & qui demum, quod Auſtriacas olim partes arctius, atque apertius, quam privatum hominem deceat, eſſent amplexi, & jacere idcirco ſibi, ac minus in præſentia valere

videbantur, illorum propterea Regnum summe cuperent reviviscere, a quibus multa sibi, & magnifica pollicebantur. At horum omnium furor, partim populi totius mirifice pro Rege consentientis fide deterritus, partim severiori Magistratuum diligentia, & novæ inter eos, qui dubiæ fidei habebantur, institutæ quæstionis metu compressus fractusque ad inania vota, atque ad incertissimam spem devolvebatur. Reliqui vero fere omnes, qui aut ministeriis, amicitiisque Regiam attingebant; aut optimi Regis moribus suavissimis illecti, iustissimo ejus Imperio delectabantur; aut ab Hispanis oriundi pro sua gente acerrime stabant, parati erant quidvis perpeti ac facere potius, quam Germanorum iterum jugum subire. Nihilo tamen secius metuebant rerum humanarum vicissitudinem, & nonnulli ex iis rei militaris ignari ad belli nomen strepitumque horrescebant, & quæ ipsi sibi temere fingebant pericula, inepte miserabantur. Pars igitur trepidare, pars gaudere, alii nimium credere, timere nimium alii, de Rege, ac Republica quidam, omnes de se cogitare. At Rex adhi-

bitis

bitis summis viris, quibuscum maximis de rebus communicare consueverat, quid facto opus esset, quærere instituit. Censebat aliquis Austriacos irritari tam alieno tempore non oportere, Hispanis nimium aperte iuvandis; recordabatur ancipitem martis fortunam; naturam populorum infidam, atque mobilem: hinc Siciliam ac Brutios pestis Mamertinæ metu laborare, illinc Vestinos, ac Marrucinos hostium imminentium furore urgeri dicebat: certos homines ad defectionem spectare forsitan: quiescere nunc quidem, at commoveri se posse ad belli, & fortunæ motum: nihil esse tam minimum, quod negligi in Imperio, atque in bello præsertim possit: magnum ubique, maximum intus periculum. Adversus quos casus tam multos, tam varios, tamque interdum repentinos, quæ spes? ubi, belli nervus, pecunia? ubi Exercitus? auxilia ab Hispaniis, aut advenire serius, aut prohiberi facile posse: superum inferumque mare esse clausum: mercaturis fatali hac Regum, & Nationum discordia impeditis fidem concidisse: vectigalia deteriora in dies fieri: Ærarium pe-

ne exhauſtum eſſe. Quod vero ad Exercitum attinet, collectitios eſſe milites tantum, tyronum turbam, aut deſerturos ſigna, aut etiam aggregaturos ſeſe hoſtibus, ubi hoſtes viderint: Hiſpanos autem Auſtriacorum multitudine perterritos, tot detrimentis abſumptos, tot itineribus defatigatos quietem potius, ac laborum, periculorumque levamentum aliquod, quam prælia rurſus, & caſtra ſpectare: etiam atque etiam proſpiciendum eſſe, ne temere progreſſis turpis impendeat exitus, neve dum amicis prodeſſe volumus, nos pereamus, & ipſi non ſerventur. Proinde nullam ſibi niſi in otio ſalutem videri, & niſi in eo Rex conſilio perſeveret, quod conſtitutum jam cum Britannis habuerit ut abſtinendo armis, neutram hoc bello in partem inclinet: cunctandum, & rationem interim excogitandam eſſe aliquam, qua & cedentes Hiſpanos ſublevemus, ſi poſſumus, & Auſtriacos inſequentes non offendamus. Contra erat, qui Hiſpanorum Exercitum libentiſſimis animis accipiendum, & cibariis, auxiliiſque, omni denique re juvandum eſſe putaret, nulla Auſtriaco-

rum

rum habita ratione: non utile Regi, non eſſe honeſtum Philippi Patris milites pro Patris ejuſdem Philippi hoſtibus, & jam ſuis deſerere; Auſtriacorum conatus omnes eo ſpectare, ut devictis ejectiſque Hiſpanis, Regem deinde Neapolis, quietis ſimulatione deceptum, facilius conficiant, Italiaque omni potiantur. Eo Vormacienſe fœdus omne, eo intimam illam cum Sardiniæ Rege armorum, conſiliorumque omnium conjunctionem, tanto impendio quæſitam, pertinere: eodem etiam illud, quod per Britannos unum, idemque cum ipſis ſentientes, ut ſuperſederetur bello, atq. Neapolitana ab Hiſpano Exercitu auxilia avocarentur, tantopere contenderint: eodem pertinere, quod dum mediam Rex perſonam diligenter tuebatur, ipſi interea inſidias moliri, Neapolitani populi fidem per literas improboſque homines convellere nunquam deſtiterint: modo inimico animo cum Exercitu in Regni finibus eſſe: expectandumne etiam, dum cunctantes, & vetera illa ac pervulgata de ancipiti martis fortuna deque populorum natura mobili perpendentes, opprimamur? Quid

tan-

tandem, inquit, veremur? aut cur de populi fide, de militum nostrorum virtute, de copiis, de pecunia denique desperamus? an non hic populus ille idem est, qui Proregum avaritiam superbiamque nuper pertæsus Regem, cupidissime proprium appetiverit, deinde ejus benignitate captus adamaverit, a quo Rege magnis beneficiis ornatus, tantis commodis auctus fuerit? An non huius ipsius populi constantia explorata tum maxime est, cum littori, portuique nostro Britannorum classis immineret minitabunda, & seditionis occasionem avida aucupari videretur? atque illis turbulentissimis diebus nemo in tanta sese multitudine commovit; Quin fuere homines qui maris cognitione freti, audacter sane, atque animose reciperent Regi, ituros sese ad Britannorum naves, easque incensuros. Quid tu igitur nobis, ut populo credamus, suades? Ego vero non modo non illi credendum, sed summopere ab eo cavendum esse dicam sane, si vultis. Sed utrum diligentior cautio est in eiusmodi periculis pertimescendis, si falsa, an in vindicandis, si vera sunt? nam belli apparatu,

tu, & quiescunt timidiores, & scelerati, si qui sunt, obstinatoque ad facinus animo, cum non timeri sese videant, timere ipsi incipiunt, neque audaciæ suæ locum ibi esse existimant, ubi paratas offenderint ad defendendum vires. At credo de militum nostrorum robore, atque animis dubitamus: Quos qui collectitios appellat, ignorare is mihi videtur, istorum militum magnam partem vigesimo iam stipendio functam esse: denique hos esse eosdem, qui in Africa apud Oranum cum ferocissima Maurorum gente, in Italia apud Butuntos cum hisce eisdem Austriacis congressi superiores discesserint; & qui in Siciliam deinde transgressi Syracusis, & Messana, quæ ab hoc ipso Duce hostium Lobcoviczio præsidio tenebatur, in deditionem acceptis duo celerrime Regna receperint. Tyrones autem qui sunt, ut in omni Exercitu sunt, hi quidem iuventutis vi, veteranorum exemplo, Ducum imperio, & in officio continebuntur, & si non vetustatis, eamdem certe exercitationis, & roboris opinionem assument; Illum vero Exercitum, Gagio Imperatore, & Camposanctensi prælio

lio nobilem, Hiſpanorum, Belgarumque florem, & proximo hoc in Regnum receptu ab hoſtibus laceſſitum, num tandem quærere otium, an congrediendi iterum cum Auſtriacis occaſionem ſitire arbitramini? Neque me illa movent, quæ de Mamertina peſte, deque utroque mari clauſo iactantur. Nam Mamertina peſtis Comitis Mahonii Legati diligentia, atque auctoritate, aut extincta jam fere eſt, aut ipſa diuturnitate ita relanguit, ut infrequentioribus præſidiis comprimi facile poſſit. Ut mare autem cuſtoditum, & ſeptum adeo eſſe concedamus, nulla ut omnino auxilia, & commeatus evadere poſſint, quid externa requirimus, cum domeſticis abundemus? An Siciliam, horreum quondam populi Romani, beatiſſimas Brutiorum Provincias, Campaniam præterea, Apuliam, Samnium non frumentum, non omnis generis commeatum, non equos, arma, milites ſubminiſtrare largiter poſſe cenſetis? Nam pecuniæ ad ſtipendium ſatis, mea quidem ſententia, eſt, ubi vectigalia fide redimantur, fide, ac diligentia adminiſtrentur, neque auri pon-

dus

dus in non neceſſarias res effundatur. Hiſce igitur copiis opibuſque cum hoſtis ferox avidus impendeat, & noſtris prope in faucibus urgeat, ſedentes adhuc, bellandum necne ſit, otioſe conſulimus? Bellum, bellum, inquam, gerendum eſt, vi vis quam maturrime repellenda, ne, quod turpiſſimum eſt, ſero ſapiamus; hoſtes autem ſocordiam noſtram ſuam putent occaſionem, & ad eorum conatus propulſandos, aut animum nobis, aut vires defuiſſe ſuſpicentur. Hac oratione inducti ad bellum plerique propendebant, utique Hiſpanienſis Exercitus omni aperte re iuvaretur, & Neapolitanæ cum eo copiæ quam primum coniungerentur, decernere videbantur. Sed Rex ſatis in præſentia habens Hiſpanos, Regno, commeatuque non prohibere, quod ſalvis cum Britannorum Rege conditionibus facere poterat, nihil ſibi ulterius progrediendum eſſe exiſtimabat. Nam etſi vera eſſe, quæ dicerentur, videbat, tamen committendum non putabat, ut armis ſumptis dici poſſet turbandæ quietis initium a ſe fieri. Dicebatur etiam permotus Ducis Montallegrii con-

consilio, qui apud eum rerum usu, & ingenio solertissimo plurimum poterat. Is, uti ferebatur, vel quod natura prudentior esset, vel quod partam in pace auctoritatem imminui, suamque in bello operam minus probari vereretur, bellicis propterea consiliis adversabatur maxime, iisque Regem, populumque solicitari nolebat.

Dum hæc Neapoli consuluntur, Princeps Lobcoviczius cum Equitatus, & Peditatus parte Comitem Brounium Legatum miserat, qui Hispanos ad Truentum usque amnem persequeretur, & vexaret, atque etiam exploraret, si quid ab Austriaci exercitus propinquitate motus in Vestinis, eaque circum loca oriretur. Ipse in agro Piceno iter represserat de summa belli admodum solicitus, atque incertus, quo progrederetur. Namque a principio cogitaverat pulsis fugatisque Hispanis, in Lunensem agrum descendere, ibique, & Galliam Cisalpinam Etruriamque respicere, unde illi commeatus facile, atque abunde supportaretur omnis, & Genuenses continere, qui Vormaciensis Fæderis iniuria incitati tumescere iam ad bellum videbantur, simulque

præ-

præsto esse ad occurrendum Hispanis, si forte vacuum nacti a Britannis Mare, oram portumque aliquem Ligusticum improviso appellerent. Hispanorum enim auxilia mare iamdiu e Barcinonensi littore spectabant confestim in Italiam, ubi fuisset occasio, avolatura; Britannorum autem Classis post navalem ad promontorium Siciense pugnam in Magonis sese portum subduxerat, & diutius ibi morabatur, dum prælio, & longa Maris hyemisque iactatione afflictæ naves, remigesque reficerentur, ac instruerentur. Nunc vero in Neapolitanum Regnum hostibus receptis, Lobcoviczius ex rei commutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea cogitaverat, intelligebat; neque adhuc tamen, quænam hoc allato nuncio Hungariæ Reginæ mens esset, quæve deliberatio, satis sciebat; & si Neapolitani Belli fortuna tentanda esset, ut satis firmum, satisque magnum ad eam rem Exercitum haberet, magnopere verebatur. Incertus itaque, uti diximus, quo se verteret, in Agro Picæno consederat, expectabatque ancipiti cogitatione distractus, quoad sciret, quid nam Regina, audito Hispa-

panorum receptu, decerneret, atque imperaret. At illam Neapolitani Regni invadendi cupiditas invaſerat tanta, ut eorum, qui contra in Concilio ſentirent, opiniones, negligentius audirentur, neque prorſus quidquam adverſus proficerent ſocii atque amici Regis Sardiniæ obteſtationes; cum ipſe amiſſis locis plurimis munitiſſimis, patefacto in Imperii ſui viſcera aditu, ſaluti iam ſuæ diffidere inciperet, debitumque ſibi ex Vormacienſi fœdere Auſtriacorum ſubſidium maxime neceſſario tempore imploraret: non diſtrahendas vires eſſe vociferabatur, non bella bellis ſerenda: cum coniunctis copiis vix ſatis præſidii eſſet ad præſentes hoſtes reprimendos, quid ultro alios accerſeret? cum ſua retinere vix poſſet, quid alienis inhiaret? ſeſe quidem timere detentis Neapolitano Bello Auſtriacis, & ſedentibus ad minorem Balearem Britannis, ne ipſe interea unus Hiſpanorum, & Gallorum impetus haurire, neve cogatur, tantis iam detrimentis acceptis, fortunæ tandem ſuccumbere: id ſi evenerit, denunciare antea ſeſe, atque prædicere, non ſine maxima ipſius etiam Reginæ pernicie, & forſi-

forsitan totius Italiæ iactura eventurum. Regina nihilominus in sua sententia perse. verat, eorumque libentius consilio permovetur, qui Neapolim occupandam censent, & facillimi negotii rem esse demonstrant, dissipatis perterritisque Hispanis, quieto atque adeo imparato Rege, at paratissimis (ut sibi ipsi persuadebant) ad defectionem populorum animis: Sardiniæ Regem nihil non timendo nimium timere: satis in eo virium esse ad Italiam ex ea parte tutandam, eosque repellendos hostes, quorum magna pars difficultate itinerum, frigorum vi, crebritate præliorum, locorum expugnatione, aut interierit, aut dilapsa iam sit: reliquis vero longe a domo in hostili, & non fructuosa terra, Mari intercluso, bellantibus præsidii parum, periculi nimium superesse. Multum in Germania deperiisse, pace cum Borussiæ Rege necessariis magis, quam æquis conditionibus facta: magno in Italia stetisse Sardiniæ Regis societatem: ea omnia duobus opulentissimis Regnis acquisitis, compensari facile posse. Erat Romæ Comes Tunius, Episcopus Gurcensis, Reginæ ad Pontificem Maximum

Legatus. Ipſe & rem a principio per literas propoſuerat & proclinatam nunc urgebat vehementiſſime. Hominem ſua ſponte officii ductum neceſſitate, quod Reginæ Legatus eſſet, tum etiam præcipuo adverſariorum odio incenſum, incendebant etiam magis plurimi, qui Romæ Auſtriacis partibus ad inſaniam uſque ſtudebant, & nonnulli, qui ad eum ex Regno confluxerant, exules, damnatique. Hi dum a Regina aliquid legatoque exprimerent egentes, perditi, nihil magnopere penſi habebant aſſentari, mentiri, fallere, jactare amicitias, & Clientelas; comminiſci ſeditiones, magna atque incredibilia polliceri, alere credulitatem. Hæc tamen omnia, atque uberiora etiam, ut ſuæ plerumque homines opinioni largius indulgent, ad Reginam Epiſcopus Gurcenſis Viennam perſcribebat; & Viennæ credebantur, vel quia facile credimus, enixe quæ volumus, vel quia Comes Tunius, cuius prope in conſpectu Neapolitanum Regnum erat, melius propterea videbatur poſſe illius Regni ſtatum perſpicere. His de cauſis, quas commemoravi, magno animo, majoreque ſpe

Bel-

AD VELITRAS GESTIS.

Bellum adversus Neapolis Regem decerni-
tur. Imperatur Lobcoviczio, uti confestim
cum exercitu suo in Neapolitanum Regnum
irrumpat. Regni per Civitates, ac Pro-
vincias Reginæ Hungariæ nomine conscri-
ptæ literæ disseminantur. Solicitantur ve-
teres, atque occulti Austriacarum partium
fautores. Hebræorum Mercatorum, qu
commercii, atque industriæ causa Neap
lim vocati erant, expulsio promittitur. A
parebat id populo dari, apud quem illa n
tio consuevit invidia divitiarum, & Re
gionis perversitate offendere. Impunitat
immunitates, tabulæ novæ, præmia, h
nores ostentabantur. Omnibus modis o
nium hominum, atque ordinum fides, in
niaque tentantur. Comes Brounius Lega
quem a Lobcoviczio missum ad insequen
Hispanos demonstravimus, de bello infe
do certior factus, Truentum celeriter
fiicit, quod Flumen Neapolitanum a
tificio Imperio dividit. Tumultuatur
lateque; circumiacentes agros hostil
modum devastat, occupat parva qu
in Vestinis loca; eorum Magistratui
hordeum, maximeque pecunias in

levibus etiam præliis cum Hiſpanorum Equitum ſtationibus contendit. Quo quidem tempore res accidit non prætereunda ſilentio, & qua in ipſo expeditionis initio periclitari hoſtes potuerunt, quid Neapolitani Milites etiam gregarii poſſent, atque auderent. Namque Neapolitanus quidam inter Hiſpanos Dracones merens (genus id Equitum eſt, qui in præliis ex equis interdum deſiliunt, & pedibus præliantur) cum ab Hungaricis Equitibus circumventus eſſet, non ſeſe hoſtibus dedit, non animo concidit, ſed equo admiſſo, ſcythicoque enſe elato in illos irruit audaciſſime, ſeptem ex iis interfecit, quoſdam vulneravit, reliquos coniecit in fugam; atque interfectorum ſpolia cum retuliſſet in caſtra, atque ad Imperatoris pedes proieciſſet, admiratus Imperator viri virtutem, ducentos fortiſſimo militi aureos numerari iuſſit, quos ille commilitonibus ſtatim ſuis largitus eſt, una ſe facinoris gloria contentum eſſe dicens, ut non magis invicti, quam magni animi indicium daret. Lobcoviczium interim de bello iam non dubium illa rurſus dubitatio ſolicitabat: qua potiſſimum parte in hoſtium fi-

nes

nes duceret agmen. Erant omnino itinera quatuor, quibus itineribus a Pontificis Provincia in Regnum Neapolitanum perveniri poterat. Tallacotiense, & Rheatinum non admodum frequentia, & qua ire Exercitus Hyeme præsertim, nequaquam poterat, propterea quod loca aspera nimium essent ac montosa. Eorum itaque cogitatio ne suscepta quidem est. Reliqua erant duo, quorum alterum mare superum consectatur, per Potentiæ fluminis ostia, atque Asculanorum fines in Vestinos ducit, eoque ad insequendos Hispanos Comes Brounius irat: alterum porro Umbriam attingit, agrumque Romanum discriminat; & per Anagniam, ac Frusinonem in Campaniam labitur. Hac erumpere in Regnum conabatur Lobcoviczius, & erupisse quondam aiunt Carolum Galliarum Regem illum, Ludovici Mauri Mediolanensium Ducis, bulentis, atque ambitiosis consiliis ev- tus in Italiam descendit; unde Ludo- exitium, Carolo fuga, Italiæ omni vas- & nunquam interitura externorum be- evenere. Atqui plerique existimant, hibita Lobcoviczius celeritate, trans-

confestim Exercitu, flumen Truentum eodem, quo Comitem Brounium præmiserat itinere in Vestinos venisset, indeque nactus Apuliæ fuisset opima, ac maritima loca, potuisse ab eo bellum maiori cum sua utilitate, hostiumque damno administrari. Quæ res tamen plures recipiebat difficultates. Erat anni tempus durissimum altissima nive. Difficillimæ propter viarum ac locorum a luto atque nive subsidentium angustias æneorum tormentorum, cæterarumque rerum subvectiones. Conflictabatur etiam rei frumentariæ, pabulique inopia, quæ ingravescere in dies posse videbatur, si per hostium agros, aut per quos hostis pene vastabundus incesserat, ipse nusquam præparatis commeatibus iter facere cœpisset. Cum vero tota in festinando res consisteret, maximo erat ad conficiendi negotii celeritatem impedimento Aterni arx obiecta excurrentibus, quam præsidiis, ac propugnaculis munitam egregie, modo Hispano etiam Exercitu succinctam, & tentare, & relinquere post se æque periculosum erat. Dum autem Reginæ mandata expectat, dum rem frumentariam expedit, atque auxilia e Gal-

lia

lia Cisalpina, auxilia e Germania
niunt, multum effluxerat temporis
rea accelerabant, ut sese cum Hispani
bus conjungerent, Neapolitanæ copia
rei e vestigio gerendæ occasio, in bello
sertim occupanda, prætervolaverat
rebus permotus Lobcoviczius illam
Maris viam relinquit, & cum vernum
tempus præcipitaret, revocato Con
Brounio, suisque omnibus in unum ta
coactis copiis via Flaminia per Umbr.
Agrumque Romanum in Campaniam
dictum est, constituit irrumpere.

At quibus viribus Neapolitanum Reg
profectus sit oppugnatum, statuere diff
est. Pro studio enim partium alii amplifi
alii elevant militum numerum; & cum
la plerumque fama, atque opinione
stent, eiusmodi rumores, varia in
edendo, adaugere callide ipsi solent
ratores, quo maiorem suis fiduciam
stibus injiciant metum. Sed viginti
peditum fuisse, sex Equitum feruntur
cedebant legionariis collecti ex Tran
nia, Croatia, Illyricoque omni, &
mis regionibus milites, quos e suis

lis excitos, ad prædam, bellumque in Italiam Auſtriaci compulerant. Multi etiam capitis damnati, transfugæque convenerant, quos vitæ, veniæque deſperatio, & rapinarum ſpes acrius ad arma concitabat. Ex his conflatæ centuriæ, quod nullo ordine, nullaque diſciplina certa pugnarent, ſolutæ appellabantur. Erant præterea Hungaricorum Equitum circiter millia duo, qui libere, atque audacter veteri Parthorum more vagari conſueverunt; itinera habent infeſta, commeatus intercipiunt, loca explorant. Hunc Exercitum (quem maiorem etiam fama eſſe nunciabat) ad invadendum Regnum trahebat Lobcoviczius inſignis ipſe Dux, & primis apud clariſſimum Imperatorem Eugenium ſtipendiis, & rebus in Boemia geſtis, & quod ad Italicum bellum tantum atque difficile haud nequidquam miſſus eſſe videbatur. Jamque Macerata moverat IV. Nonas Maii, quatriduique viam progreſſus ſuperatis ſaltibus, qui Picentes ab Umbris dividunt, atque ad Camert s pertinent, modicis Fulginium itineribus pervenerat. Advolat eo continuo Roma Comes Tunius. Omnia, quæ Lobcoviczio

ſæ-

ſæpius per literas inculcaverat, coram ipſe
agit multo vehementius. Excitat, horta-
tur, docet quantopere ad cauſſam Reginæ-
que utilitatem interſit Neapoli confeſtim
potiri: expeditionis gloriam commodaque
amplificat. Id in primis facillimum factu
eſſe dictitat: per omne enim Regnum, at-
que in ſinu Urbis Neapolis eſſe ait ſummæ
potentiæ, magnæque cognationis homines
qui fremant, præſentemque ſtatum ægre pa-
tiantur, & ſeſe Auſtriacis cupiant quam pri-
mum adiungere: auctorem populis, non ani-
mum ad defectionem deeſſe: Proinde iret
atque auderet, nullo negotio opprimi poſſe
Regem in ancipiti poſitum diſcrimine, cum
domeſtica ſimul cavere & externa propul-
ſare pericula debeat. Hæc dum in Caſtris
cum Lobcoviczio Tunius agit, animadver-
tit Legatos, & pleroſque copiarum Præfe-
ctos alienatiore eſſe in Lobcoviczium animo,
deque illo aſperius loqui. Hominem eſſe
dicere indiligentem, difficilem, & qui om-
nia revocet ad arbitrium ſuum, nihil de
aliorum ſententia agat. Id utrum invidia,
ac malevolentia adducti, quod homines de
his libenter detrahunt, *eminere* quos vi-
deant

deant altius , an revera , quod ita esset, dicerent, ac quererentur, ambiguum cum valde sit, non videtur pro certo esse ponendum : præsertim cum qui Lobcoviczio usi sunt perquam familiariter , multa nobis , atque egregia de eius facilitate morum, ingeniique præstantia retulerint. Sed Comes Tunius Romam celeriter reversus statim literas ad Reginam dedit , quæ illi accurate significarent, quæcumque ipse de Lobcoviczio , deque aliorum Ducum dissensione , & querelis, apud Exercitum cum esset, audierat, atque perspexerat. Regina, quod Regni repetendi occasionem corrumpi prolatando , ac disputando posse videret, severius ad Lobcoviczium scribit , uti bellum , iterque maturet, simulque (ut aliquid Legatis etiam daret) Legatorum in Concilio sententiarum rationem haberi maiorem iubet , neque eorum negligi consilia, qui Austriacas Romæ res curabant; quorum ad bellum Neapolitanum opera, ac diligentia ob loci propinquitatem , & notitiam opportuna admodum esse videbatur . Lobcoviczius hisce mandatis acceptis tripartito copias dividit , itaut Exercitus

pars

pars altera ab altera parte bidui via abef
eo consilio, ut earum Regionum homi
bus, per quas transire copias oporteb
spatium daretur ad expediendos comr
tus (erant enim eæ circum Regiones
quentibus Exercituum itineribus mag
pere exaustæ, atque attritæ) ac ut
etiam copiæ eiusmodi intervallo dispe
facilioribus vecturis, cæterisque necef
rebus uterentur. Tali modo instructo I
citu, & re frumentaria ordinata Ful
Lobcoviczius progressus per Spoletan
Interamnatium, & Narniensium fines
lerios Faliscorum pervenit. Castra i
cat, Concilium advocat. Adsunt I
primique Ordines. Adest Alexander
nus Cardinalis, qui Roma tum forte
rat, & qui Sardiniæ primum Regis
de Hungariæ Reginæ patrocinio f
Austriacis hac de causa partibus i
bat; adest etiam Comes Tunius
pus Gurcensis. Variæ dicuntur se
Disputatur. Cum Legati, cæteriq
rum Præfecti, qui conventui int
Lobcoviczio cupidius dissentirent
tempus postularet, atque e Con

gnantes consurgerent : comprehendit illos Alexander Albanus, & magnopere cohortatus rogat, dissensionum, & controversiarum finem faciant, neu privatis simultatibus publicam caussam perditum eant : eadem agit, atque orat Comes Tunius. Discessum tamen a Concilio est, ut tumultuatum potius, quam deliberatum aliquid sit.

Interea dum hæc ab Austriacis geruntur Rex Neapolis ea spe lapsus, quod Austriacos, aut æquitate permotos sua, aut Sardiniæ Regis periculo in alteram Italiæ partem retractos nihil quidem contra se in præsentia ausuros esse arbitrabatur, consilio omni quietis, & cunctationis abiecto, hostibus quam maturrime occurrere instituit : Itaque, nondum hyeme confecta, duas ex Hetruria sua legiones arcessit : reliquas ex hibernis deduci, armari, suppleriqué, & convenire statim iubet; quasdam continenter præmittit, quæ ipsa sui adventus fama hostem interim demorentur, si per causam insequendi Hispanos eruptionem in Regnum Theatem versus facere contendant; quod collectis, junctis-

ctisque ratibus ad efficiendos in
pontes, & præmissis nonnullis H
Equitibus, conari identidem mir
Ipse equitatui studet, frumentum,
pecuniam imperat. Imperata lib
animis Neapolitani faciunt, at
etiam maiori diligentia, quod f
re cupiebant removere ab se in
suspicionem, quam fidelissimæ
temere multa Austriaci jactando
rant. Portum Neapolis novis ja
ximus, extructis propugnaculis,
mari hostibus pateret, & dispo
diis, machinisque muralibus co
festinabat. Præterea naves belli
quinqueremes quatuor, totidem
mes; & magnum actuariarum nu
pediri ubet, quæ pro Caietæ li
tuque in Statione sint, & auxilia
commeatusque, si opus fuerit, si
Dat prudentissimis hominibus n
ut absente se Rempublicam suscip
que administrent, idque *Michae*
mis Regio maritimarum *rerum*
commendat; ad quem *non tan*
viri dignitatem, quam *propter*

in moderando populo facilitatem totius Urbani Imperii summam respicere Rex voluerat. Cum vero dubiæ fidei insimulati plures in vinculis haberentur, & tali in tempore lenienda potius, quam exagitanda populi vis videretur, solvi eos extemplo, liberosque abire iussit. Quo facto magnam a populo, cæterisque ordinibus gratiam iniit, improbosque ipsos, tantæ mansuetudinis admiratione obstupefactos, repressit ab omni conatu novorum consiliorum. Ipse ad hostem proficisci constituerat, magnam Regium nomen in bello vim habere existimans, eoque, & hostes terreri, & suos incitari, & Ducum minui controversias, intelligebat: simul, si quid durius domi, forisve accidisset, tutiorem multo inter armatos, atque apud suum Exercitum fore sibi locum videbat. Accendebatur etiam Philippi Fratris exemplo, qui iisdem temporibus in Taurinis magno, fortique animo cum Rege exercitatissimo gerebat bellum; & dicebatur per eosdem dies a Philippo Patre, militarium facinorum cupidissimo Rege, incitatus per literas ad bellicam fortunam, propriamque Borbo-

nii

nii generis laudem. Igitur domi
constitutis, atque omnibus ad pro
nem comparatis, Civitatis Primoribus
vocatis, Rex sese ad hostem iturum
Reginam interea cum liberis Caietæ
tiori in loco futuram pronunciat.
vero hoc audito procumbunt Regi ad
des Neapolitanæ Civitatis Principes,
multis precibus orant, atque obsecrant
ipse abesse cogitur Reipublicæ caussa,
ginam quoque discedere ab ipsis ne pa
tur: maximo hanc rem Neapolitanis
minibus non dolori tantum, sed etia
dedecori fore, cum videri possit ali
Neapoli subesse, quod cavendum Re
vitandumque fuerit. Enimvero Rex
Coniugis suæ, quæ gravida sit, vale
nem pati, ut gravius etiam fatigetur
perii occupationibus, iisque rerum
tis, quæ turbata pace in magna
multitudine accidere possint: bono
animo, neve ad iniuriam interpreta
facta, quæ alia omnino, iustaque
fierent. De eorum autem fide eo
dubitare dicit, quo magis perspicua
rum erga se voluntatem videat;

re ipſi poſſint, nullum ſeſe pro eorum incolumitate periculum recuſare. Hortatur denique, quando de ipſis non male meruerit, ſuum ut honorem ab hoſtibus defendant, & neceſſaria conferre ne graventur ad iuſtiſſimum bellum, quod non intulerit ipſe, ſed propulſet illatum. Equidem quo mea me dignitas, & veſtra ſalus vocat, abeo, inquit; at quæcumque acciderit fortuna, utinam, cives, ſaluti veſtræ conſulere poſſim, dignitati meæ certe conſulam. Ad hunc orationis exitum flentibus omnibus, qui aderant, cum Coniuge, & liberis diſcedit Rex. Diſcedentem lacrymis, votiſque proſequitur infinita hominum multitudo, quæ ſubitæ profectionis nuncio commota (emergebat enim tum maxime dubiis in rebus erga mitiſſimum Regem populi amor) iam ad Regiæ domus fores convenerat, & longo perpetuoque agmine ſuburbium uſque, fora, viaſque omnes oppleverat, Regis diſceſſum, ſuam mœrens ſolitudinem. At Regni Principes, quibus maior a dignitate metus erat, aut ſpes, eamdem plerique cum Rege fortunam adire parati, in belli illum labores, ac pericula comitati ſunt.

Nea-

AD VELITRAS GESTIS.

Neapoli ad diem IV. Kalendas Aprilis profectus Capuam eodem die venit. Postridie Regina Legionis Italicæ, & Legionis Helveticæ Excubitorum parte, & quinquaginta Custodibus Corporis stipata Caietam cum liberis concedit: Rex Vulturnum amnem non longe a Venafro ponte transgressus, quem ipse pontem iam pridem e lapide extrui ad ornatum commodumque Regionis iusserat, Venafrum intero a Capua die pervenit. Apenninum inde superare instituit, qua id iugum, cuius dorso tota Italia dividitur, a Campaniæ finibus in Vestinos excurrit, & cum Apulia continens est ab ea parte, quæ spectat in Orientem Solem. Loca erant ardua, aspera, præruptis rupibus confragosa, quæ anni tempore horridiora, & vere ineunte cipiente plurimæ Cœlo nives deciderant, quæ veteribus cumulatæ iter impediebant, usque adeo, ut quamvis discussa nive, glacieque, incedere tamen sine casu, aut prolapsione aliqua miles non posset, & per præcipites sæpe, lubricasque altitudines provolverentur iumenta cum oneribus, intolerandaque frigorum vi vexarentur, homi-

mines, & exanimarentur etiam aliquot. Tantis in difficultatibus nihil tam militibus faciebat animum, quam Regis exemplum, quem eadem a Cœlo, locique asperitate perpeti, eosdemque, alacri vultu excipere videbant labores, ad quorum patientiam assiduo ipse venatu obduruerat, & regio animo pericula omnia minora ducebat. Maxime igitur difficili via per Rivi nigri, Montisque Vallonii saltus ad Castellum Sangri proficiscitur. Oppidum est opportuno loco situm, nomenque a flumine habet, quod prope Oppidum fertur; cui quidem Oppido Rex non ita pridem Civitatis nomen, & Jura dedit, ut Dominæ Loci Familiæ vetustissimæ Caracciolæ gratificaretur; utque perpetuo constaret, non invitum ipsum ibi Regem mansisse. Sed Rex partem iam copiarum præmiserat per latissimam, ut in montibus, planiciem (quinque enim millia passuum in longitudinem patens, a mensura nomen accepit) iisque imperat ut, adventante hoste, Hispanis celeriter subsidio irent: ipse cum reliquis copiis, modico intervallo, suis, Hispanisque auxilio futurus subsequebatur. Sed cum ho-

hostium impetus languescere videretur, atque eiusmodi languoris caussa ignoraretur; adhuc, Rex ad Castellum Sangri subsistere interea loci constituit, hæc spectans; Si Austriaci a Piceno sese in Vestinos effunderent, ipse ut Hispanorum Exercitui statim coniuncto validior hostibus occurreret, ibique decertaret, ubi facilius coercere ipsos propter locorum iniquitatem posset, qui eademque ratione Equitatum ipsorum, qui multum valebant, ad rem gerendam inutilem efficeret: sin Regionis natura oppositaque Aterni arce, & duorum Exercituum coniunctione deterriti tenerent sese, neque progredi auderent, tum ut ipse quoque sedens, itinera hostium circumspectaret, quæque apud ipsos gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet. Interim certos homines circum finitima loca miserat, qui de re frumentaria providerent, vecturasque Civitatibus describerent, curarentque uti facile & continenter necessaria ad Exercitum comportarentur. Quidquid etiam Truentum, Lyrimque amnes interiacet, atque Asculanorum, & Fregellanorum fines attingit, id omne

omne præſidiis occupaverat, & maxime quacumque penetraturus hoſtis videbatur; atque ita militum manus per præſidia diſpoſuerat, ut colligi & ſigno dato convenire in unum extemplo poſſent. Hæc apud Regem belli ratio erat. At Romæ Troianus Aquaviva Cardinalis, Hiſpaniarum, Neapoliſque Regum ad Pontificem Maximum Legatus cum bellum in vicinia arderet, & plurima, ad bellum quæ pertinerent, inter Auſtriacarum partium fautores in Urbe agitarentur, impigre omnia prudenterque attendebat. Tantum autem poterat conſilio, gratia, auctoritate, diligentia, opibus, nihil ut Auſtriaci Duces in Caſtris, nihil Romæ Legati molirentur, quod ipſi lateret in tempore. Per huius igitur viri literas Regi renunciatur, Lobcoviczio eſſe in animo, depoſito his de cauſis, quæ ſupra demonſtratæ ſunt, invadendorum Veſtinorum conſilio, bellum in Caſſinatem transferre, indeque commodiore itinere Neapolim petere maxima cum ſpe, quam vani etiam rumores alant, fore ut per occaſionem, & propinquitatem Exercitus ſui Campania omnis ipſaque arx, & caput Regni Neapolis ad re-

rebellandum consurgat; qua in rerum perturbatione, inclinantibus nonnullis ad Austriacum nomen, novasque res, valde illum confidere probam sibi potiundi Regni occasionem dari posse. Hisce Rex cognitis rebus, copias omnes suas a Vestinis iter avertere, atque in Cassinate contrahi, eoque Hispanorum etiam Exercitum per Celanensem, Soranumque agrum contendere iubet: ipse a Castello Sangri Idibus Aprilis profectus in Campaniam regreditur, & cum Venafri propter rationem belli aliquot dies esset commoratus, eodem fere tempore, quo sese a Piceno Lobcoviczius commoverat, & iam per Umbriam suas copias transducere cœperat, ipse ad Sangermanum Cassinatis agri Oppidum, & Marci quondam Varronis doctissimi hominis villam, pervenit. Quo cum in Oppido Rex esset, Hispaniensis, ac Neapolitani Exercitus Ductores primos, qui eodem venerant, consulere de bello cœpit, eique consilio interfuit etiam Mutinensium Dux constanti erga Borbonios fide clarus; neque abfuit Montallegrius, quem auctoritatem apud Regem habere diximus, & qui ex gravi morbo in-

itinere ſuſcepto, tum primum convaluerat. Erant nonnullorum ſententiæ, qui Regem ad Regni fines opperiri Auſtriacos arbitrabantur; nam Caſſinatem ſaltum cuſtodiri ob loci anguſtias facilius poſſe aiebant, & melius domeſticis copiis rei frumentariæ ali Exercitum, quam aut in aliena terra quæſitis, aut longe comportatis: populares autem, ſi quid inteſtini motus timeatur, vel nihil moturos Regis præſentia coercitos, vel acrius etiam pugnaturos pro patria in conſpectu ſuorum. At Gagius, de quo ſupra diximus, Hiſpanorum Imperator, non expectandum eſſe dicebat, dum hoſtium irruptione domeſtica quies obturbaretur, & populares, quocumque animo eſſent, irritarentur agrorum populatione, cæteriſque belli cladibus: quam longiſſime a finibus ſubmovendum eſſe hoſtem, turbarum, & ſeditionum ſpe appropinquantem: neque de commeatibus deſperandum, quorum eo maiorem in dies copiam affuturam, quo magis integræ a belli vaſtitate Provinciarum opes fuerint: hoſtes ipſos multum animorum, atque audaciæ demiſſuros, cum videant Exercitum noſtrum non modo non

cedere eorum adventu, sed etiam propius accedere; fortiores enim videri semper qui provocant. Tantum esse militum, tantum in militibus virtutis, ut non quærendis latebris, saltibusque, sed apertis viribus, atque acie dimicari possit. Postremo Regis dignitati consulendum, cui quidem magis ad gloriam conducere videatur obviam hostibus ire, quam domi sedendo eorum impetus excipere. Gagii oratio momenti habuit plurimum ad persuadendum, & propter auctoritatem viri militari favore, longoque tot bellorum usu partam, & quia utilior Regi, atque honorificentior visa est; plerisque etiam, ut in bello, ferociora placebant. His agitatis rebus continuo Rex a Sangermano discedit, iustoque itinere Arpinum, atque inde Verulas, mox Anagniam pervenit. Anagnia Ernicorum in Latio Oppidum est editiore in colle positum. Subiecta Oppido planicies est satis magna, quam undique montes cingunt. Castra ibi Rex facit pulcherrimo aptissimoque ad copias explicandas loco; atque ibi primum cum Neapolitano Exercitu Hispaniensis coniungitur, unaque bellum ad-

administrari cœptum est. Erant Hispaniensis Exercitus Legiones peditum undecim, Equitum turmæ tres, magis robore, quam numero præstantes, quippe quas admodum extenuaverant itinera, præliaque, & perfugarum frequentia. Erant præterea quingenti ferme excellenti virtute sagittarii Equites Regii, hisque adiecti erant tercentum, quos custodiæ suæ causa Mutinensium Dux habere instituerat, & lecta Hungaricorum Equitum ala, qui ad Hispanos superioribus annis transfugerant. Hispaniensi Equitatui præerat Atrisci Dux, qui manu promptus, feroxque habebatur. Præcedebant agmen Montani pedites ferentarii audax ad procursiones genus, & nihil minus, quam hostem mortemque metuens. Neapolitanum exercitum duodeviginti peditum legiones, Equitum turmæ quinque conficiebant, si Provinciales legiones quinque modo conscriptas excipias, veteranæ omnes, expeditionibus, atque altero iam Italico bello exercitatæ, earumque plerasque omnes Regi Filio Hispaniarum Rex concesserat. Huius Exercitus Imperium permissum erat Castropiniani Duci, quem e Gal-

Gallica legatione accersitum propter bellicam laudem suis Rex copiis jampridem præfecerat. Erant etiam machinæ campestres, tormentaque omnis generis, quorum magnam partem summa adhibita celeritate adduxerat in Castra Comes Gazola Præfectus Fabrum Regis Neapolis, & qui inter arma, studiaque versatus, singularis erat propter Mathematices notitiam in re militari præstantiæ. Coniunctis copiis, lustrato Exercitu, congiarioque militibus dato tanta exarsit alacritas, studiumque pugnandi, ut cum Rex equo circumveheretur castra, læti omnes ad aspectum Regis conclamarent, expectari diutius non oportere, quin ad hostes iretur, utque ad hostes ducerentur, magnis crebrisque vocibus peterent. Rex postquam suos tam egregie animatos cognovit, postridie eius diei Anagnia profectus in Labicanum agrum venit, Castraque ad Valmontonium, veteris Labici vestigiis insigne Oppidum, locat. Quatriduum ibi moratur, dum cibaria ad Exercitum subvehuntur, quibus non satis provisum esse dicebatur. Interea iubet, necessariis tantum retentis, reliqua impedimenta

ta

ta dimitti; quo milites ad præliandum expeditiores occurrant hostibus. Statuerat enim hostes adoriri, & militum alacritate incitatus, & quod illos impari numero etiam negligentius agere sciret. Id si ea esset celeritate factum, quæ multum in bellis potest, opinio fuit, mari Austriacos exclusos, omnibus circa Regionibus partim exinanitis, partim ab Hispaniensi, & Neapolitano Exercitu præoccupatis, frumenti, pabulique inopia compulsos, aut iniquo & tempore, & loco decertaturos fuisse, aut sese unde venerant recepturos. Cuius tantæ rei occasio pulcherrima corrupta est paucorum dierum mora, quibus diebus ad Valmontonium moratur Rex cibariorum causa. Tam parvo sæpe tempore, tantæ in bello commutationes fiunt. At Lobcoviczius, quem ad Falerios Faliscorum Concilium advocasse supra ostendimus, de Regis consilio coniectura iudicans, & de itinere certior factus, omissa omni disputatione, maturandum sibi existimavit, & maritimis Romanisque commeatibus timens, magnis Romam versus itineribus contendere cœpit. Iisdem diebus præmiserat Rex cum parte

co-

copiarum Atrifci Ducem, qui Tyberim cæteraque ad Urbem loca exploraret, Frumentum, pabulumque omne, ne cui hostibus usui esset, aut aveheret, aut corrumperet, atque omnem alendi Exercitus, & longius progrediendi, quantum posset, facultatem hostibus eriperet. Præmittit etiam explorandi causa Præneste Morillii Comitem Sanctacrucium Præneste Tarraconensis Turmæ Draconum ni virum & virtutis, & nobilitatis laude præstantem. Hoc vero magis Lobcoviczius properare, ut cum Exercitu quamprimum ad Urbem esset, ne Roma, unde illi omnium rerum spes, marique, ac flumine prohiberetur, neve horrea, quæ ad Eretum constituerat, occuparet hostis, aut perderet. Itaque Vogthernium Instructorem Exercitus cum expedita Illyricorum peditum, atque equitum Hungaricorum manu misit, qui frumento, pabuloque, atque horreis consuleret, Antecursores hostium reprimeret, Pontem ad transducendas copias in Tyberi efficeret; ipse cum Exercitu statim subsequitur. Qua re cognita Atrifci Dux paulatim ad Regem sese recipere

coe-

cœpit, cum plus Austriacis terroris, quam damni intulisset. Lobcoviczius omnibus copiis Tyberim transductis ad Eretum pervenit, castraque ibi idoneo loco ponit. Ereti paucos dies dum Lobcoviczius moratur allevandorum militum caussa, quos continens iter defatigaverat, plures Roma omnis generis, atque ordinis homines confluxerant in Castra, propinquitate Exercitus, & novitate rei invitati. Alii studio partium, alii bellorum inscitia depravati, communi etiam vitio naturæ, cui nova quæque potissimum arrident, in maximam cuiuscumque rei admirationem rapiebantur. Nonnulli ex barbaricis vestibus, immanique verborum sono militum vires, atque animum æstimabant. Omnes denique numerum copiarum, ordinem, robur mirari, laudare, nullum esse, dicere, nedum Neapolitanum Exercitum, qui tantæ tamque invictæ multitudinis aspectum modo ferre possit. Horum admiratione, atque vocibus mirifica accessit militibus, Centurionibusque, & cæteris copiarum Præfectis opinio victoriæ, & nostrorum contemptus, sic ut paucis diebus sese Neapoli futuros iactarent; atque Austriaca-

rum

rum partium aliqui Romæ, quasi debellatum iam foret, de belli præmiis cogitarent. Ipse Lobcoviczius, qui spei magis causam, quam spem ipsam attenderet, confirmatior tamen in dies, atque alacrior videbatur, vel præsentium adulatione sublatus, vel ne aliquid militum fiduciæ non ita lætus Imperatoris vultus detraheret. Instructo igitur, & confirmato Exercitu, recensitoque copiarum numero ab Ereto progressus, traiectoque Aniene binis Castris ad Oppidum venit, quod C. Marii septies Consulis Suburbanum fuisse aiunt. Rex comparata tandem re frumentaria a Valmontonio cum omni Exercitu profectus est eo, quo diximus, animo, ut Suburbana præoccuparet, atque hostes, si ferret occasio, adoriretur; Cumque millia passuum quatuor fere processisset, nuntiatum est ei non longe Austriacos abesse, fierique posse, ut in itinere dimicaretur. Id ne accideret, Rex magnopere sibi præcavendum esse existimabat; namque periculosum ducebat inter silvas atque intercisos vallibus colles, obiicere prælio milites itinere, ieiunio, imbre confectos. Acciderat enim repentinum imbris

in-

incommodum . Tormenta etiam ad prælium necessaria neque facile convectari, deterrima & lutulenta via, neque recte administrari per impeditos sepibusque obseptos Campos poterant . Ergo subitu m pro tempore, & loco, consilium capit; retorqueri agmen a Tusculano, quo iter direxerat, Velitrasque occupari iubet. Velitris occupatis tumultuose considet Exercitus magis, ut temporis angustia, quam ut rei militaris ratio postulabat. Erat enim persuasum non manendi animo castra ibi fieri, sed ut aliqua militibus quies daretur; omnesque profectionis postridie signum expectabant; neque de Tusculano spem, cogitationemque abiecerant. Interim Lobcoviczius ad Urbem, salutandi Pontificis caussa, compluribus Tribunis militum, primisque ordinibus comitatus Romam ingreditur, tota undique ad adventum eius effusa Civitate. Certe multitudinis favore, & cupiditate visendi Imperatorem fama iam, & præsenti expeditione clarum, celebratus adeo fuit eius in Urbem introitus, ut nihil ei ad triumphum illo die, præter victoriam, defuisse videretur. At ille nihil re-

rum

rum vanis occupatus ad Exercitum eodem die rediit, motiſque a Mariano Caſtris, omnique hoſtibus ſuburbano excluſis ad Aricinum nemus proceſſit, & validam manum ante miſit, quæ loci naturam propter interjecti nemoris latebras difficilem cognoſceret, & qua in regione hoſtes verſarentur, quodve iter cogitarent, exploraret. Eadem qui cognoſceret, atque exploraret, præmiſſus ab Rege fuerat, cum peditum, atque equitum parte Joannes Ferriera Caſtrorum Præfectus. Hic cum hoſtium exploratores in ipſo nemore, atque itinere offendiſſet, paucis emiſſis jaculis, & nonnullis utrinque vulneratis, interfectiſque, maturius ſeſe ad Regem in Caſtra recepit; eodem omnino tempore, quo jam Pyrochitrophorum Centuriæ, ſtationeſque Exercitus omnes accelerabant, ut cedentibus auxilio ſuccurrerent. Poſtero die Rex Draconum alam, & delectorum peditum manum expeditam eſſe in armis jubet ad Tuſculanum (& Tuſculanum jam occupaverant Auſtriaci) eamque regionem omnem explorandam. Ecce autem dum hæc ab Rege adminiſtrantur, repente in ſuperci-

cilio montis, qui Velitris, Castrisque Regis imminebat, apparere hostes incipiunt, horribilemque e superioribus locis speciem præbebant, longe, lateque armis a Sole collucentibus, atque instructo agmine descendentes. Rex improviso hostium adventu nihil permotus, productis omnibus copiis, equitatu, & peditatu idoneis locis collocato, militibus, Ducibusque ad virtutem, & fidem incitatis, quid hostes consilii caperent, forti, magnoque expectabat animo. Lobcoviczius propius summo e monte conspicatus Regis copias, inviasque convalles, quæ inter suum, atque Exercitum Regis intererant, perterritus tum demum difficultate rei, nihil existimabat committendum temere. Itaque tenebat sese. Cumque uterque utrique fuisset Exercitus in conspectu sub armis continenter a prima luce prope ad meridiem: primi Austriaci abiecto, ut videbatur, rem prælio decernendi consilio, Montem, quem insederant, præsidio, aggeribus, machinisque munire cœperunt; qui Mons inter duorum Exercituum Castra medio fere spatio eminebat. Rex ubi videt per Lobcoviczium stare

ſtare, quominus pugna decertetur, caſtra & ipſe communire inſtituit, quæ aberant a Caſtris hoſtium circiter millia paſſuum quatuor. Caſtra autem hoſtium a lævo latere negligenter poſita videbantur, diſſipato potius, quam deſcripto per Aricini nemoris ſaltus Exercitu: In dextro Oppidum Lanuvinum verſus maiorem Equitatus partem Lobcoviczius collocaverat, quo facilius in agros excurſiones faceret, pabulatores interciperet, & commeatibus, ſi poſſet, a mari Neapolique Regios intercluderet; Ipſe in Oppido Nemorenſi Prætorium conſtituerat.

Erant interea Italiæ totius animi, atque oculi in utrumque intenti Exercitum: neque enim maioribus umquam copiis, maiorique partium ſtudio Neapolitanum Regnum oppugnatum, defenſumque eſſe conſtabat: Aliique alio trahebantur homines, ut cogitarent quid Carolo Regi, quid Auſtriacis, quid Neapolitanis, quid porro Italiæ omni accideret. Verum tanto diſcrimini, quod Exercituum propinquitate admaturari videbatur, repugnabat natura locis & eorum conſilium, qui ſummæ rei præ-

erant,

erant; innataque etiam mortalibus trepidatio, qui quo propius ad ſupremum rerum ſuarum certamen acceſſerint, eo longius a tanto fortunæ periculo abhorrere animo videntur. Namque Rex, ne hoſtium caſtris ſuccederet, impediebatur editioribus locis a Lobcoviczio præoccupatis, Aricinique nemoris anguſtia: Ne autem Lobcoviczius in Regis caſtra irrumperet, prohibebatur vallium altitudine, maioreque Regis Exercitu, quem etiam a machinis campeſtribus, tormentiſque omnibus multo eſſe paratiorem explorando cognoverat. Et locus, ut ad prælium committendum difficilis, ita erat opportunus utrique ad commeatus parandos, atque a copia cibariorum dimicandi irrepſerat negligentia. Roma Lobcoviczio & mare omnia ſubminiſtrabant; nihil Regi deerat, cum Neapolim poſt ſe & Campaniæ haberet uberrimam illam oram. Regem præterea domeſtica aliqua ſeditione revocatum propediem iri confidebat Lobcoviczius, Regios item milites, ut Provinciales, & modo conſcriptos, periculorum metu & militaris diſciplinæ tædio dilapſuros. Neque meliora Lobcoviczio fu-

tura

tura esse sperabat Rex, cum apud ipsos Austriacarum partium homines ille offenderet cunctatione, seditiosis consiliis adversaria maxime; cum de Sardiniæ Rege, deque Gallia Cisalpina duriora in dies nuntiarentur; Cum pestilens in palustribus agri Romani locis sextilis mensis instaret, qui Austriacum potissimum Exercitum e saluberrimis Germaniæ regionibus valetudine tentaret, atque consumeret. Iis uterque de causis, commutata belli ratione, prælio abstinere velle videbatur, atque expectare beneficium temporis, quo alter ad alterum opprimendum uteretur.

Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum videtur afferre aliquam Veliterni oppidi notitiam, in quo & sua Rex castra habebat, atque agri, in quo uterque Exercitus res gessit, quas conscribendas suscepimus. Ipsum est oppidum in colle præcelso, atque edito; utrinque convalles sunt difficiles, vitibus tamen, atque oleis convestitæ omnes pulcherrime. Summam occupat oppidi partem conversam ad Aquilonem Curia, pauloque infra Curiam Minoritarum Cœnobium est, quod ipso semiru-

torum murorum oppidi ambitu cingitur ab ea parte, quæ ſpectat inter occaſum Solis, & Septemtriones. Totum autem oppidum multis tranſverſis diſtinguitur viis, ſed una præſertim paulo latiore, ac perpetua, quæ a porta incipit, quæ Neapolitana appellatur, in eamque deſinit, quam Romanam vocant. Propter hanc viam quatuor ſunt Plateæ, earumque maxima non longe a Romana porta diſtat. In ea & fons eſt ornatiſſimus, qui, aqua ab Aricino uſque Nemore ducta, ubertim ſane fluit, & domus eſt Ginettiæ gentis, in qua ipſe diverſabatur Rex. Additi domui horti ſunt, per quos patet ab una parte aditus ad viam Syrmonetam verſus, iſque aditus, interiecta convalle diremptus, lapideo rurſus ponte hortis adiungitur; Pontique erat militum præſidium impoſitum. In altera hortorum parte, quæ item alteri, qua Valmontonium itur, viæ, ponte adiungebatur tignis, atque aggere extemplo conſtrato, cohortes erant duæ excubitorum legionis Belgicæ. Ipſorum autem e regione hortorum, Romanæque portæ, ſub tumulo, cui Capuccinorum inſidet Cœnobium, conſtituti erant

ſa-

ſagittarii Equites Regii, & Cuſtodes Corporis Mutinenſium Ducis; tormentorum præterea, machinarumque omnium bellicarum ſedes. Dextrum Regis Caſtrorum cornu, quod Artemiſio (ſic enim nominant) monti ſuccedebat, Legiones obtinebant excubitorum Hiſpanienſis, atque Italicæ, validiſſimum Regiæ militiæ robur: ſiniſtrum autem Neapolitanæ portæ, muro, ipſique oppido coniunctum Equitatus ferme omnis tenebat, & veterana Hybernicorum manus, Belgarumque excubitorum quatuor, quæ in prima fronte conſtitutæ erant. Cæteræ copiæ dextro, ſiniſtroque latere, medioque agmine opportune interiectæ omnem undique locum ita compleverant, ut Regiis caſtris oppidum contineretur; oppidi autem ſitu caſtra munirentur. Quæ ad Velitras Regio eſt, inæqualis, atque interciſa foveis, ea non equitatui quidem, ſed peditatui maxime idonea erat. Non multo longius a Capuccinorum Cœnobio Septemtrionem verſus continuatio eſt quædam montium, quorum alter altero editior aſſurgit, eorumque editiſſimus, qui ipſe eſt Artemiſius, cum Aricino Nemore continens eſt pul-

pulcherrimumque habet, & late patentem in omnem circa Regionem prospectum. Qua vero ab Velitris longe millia passuum duo eiusmodi montium series assurgere incipit, duo sunt, quantum iaculum adiici potest, ad dexteram viæ, quæ Romana dicitur, paulo depressiores montes, quorum alter vergit in castra hostium, & appellatur Spina, alter vero propius Velitras est, eumque hostes primo insedisse diximus. Hoc igitur Austriaci monte occupato, quem occupare nostri neglexerant, vel propter loci distantiam, vel propter subitam, quam cogitabant profectionem, aliasve ob causas, quas commemorari non est necesse, illum illi e vestigio una fronte contra Regis castra communivere, dispositis aliquot tormentis, præsidioque hominum mille imposito. Huic præsidio, munitionique præerat Pistaluccius. Austriaci, ut erat e monte despectus in castra Regis, atque oppidum, cum facile copiarum nostrarum motus omnes, conatusque observarent, nihil in tanta propinquitate apud illos inexploratum, nihil apud nos tutum erat. Atque etiam frequentes fiebant excursiones,

nes, in quibus erat illis, uti loco superioribus, melior semper pugnandi conditio; stationes autem, excubiæque nostræ quotidie peragitabantur ictu telorum, quæ illi de munitione e tormentis identidem conjiciebant. Simul nostris magis, ac magis in dies castris appropinquabant, & domum quamdam propter viam Romanam quingentos non longe a Velitris passus, tumulumque occupaverant, statione que inde Montanorum peditum deiecta, ingentem iam in spem venerant, ita posse nos paulatim coarctare, ut vel loco cedere cogeremur magno cum periculo tam propinquis hostibus, vel si perstaremus, & subito instantibus, & afflictarentur milites aquæ in maximis caloribus inopia, quod fontem, quem supra memoravimus, illi averterant, & perpetuis vigiliis misere conficerentur, quod esset nostris propter imminentem iam hosteni continuo fere sub armis excubandum, & perfugas vulgo augeret, & morbos; quæ res & autem ulterius semper progrederentur; ipsi haberentque maximas a loco superiore ad Exercitum Regium aut fatigandum, aut etiam pellendum

dum opportunitates; idque futurum glorians apud ſuos Lobcoviczius dixerat, Romamque perſcripſerat. Quibus in difficultatibus cum verſaretur Rex, conſilia inibat, quemadmodum illos loco tam opportuno depelleret, ac ne ulteriora tentarent, reprimeret. Hæc deliberanti accidere viſa eſt facultas rei bene gerendæ. Namque animadverſum eſt, eam montium ſeriem, de qua paulo ante diximus, monti, qui a Piſtaluccio tenebatur, impendentem, eſſe nudatam omni præſidio; vel quod ſitum valde utilem minime cognoverint hoſtes; vel quod male parati ab omni genere tormentorum tantum loci opere complecti non potuerint. Illud etiam per exploratores cognitum eſt, montem ipſum a reliquo Lobcoviczii Exercitu abeſſe nimium; adeo ut invadi prius poſſet, quam Lobcoviczius auxilium ſubmitteret, aut etiam ſentiret. His cognitis, datum totius rei negotium Gagio eſt, cuius etiam fuiſſe conſilium fertur. Gagius exquiſito per venatores quoſdam itinere, & delectis ad hominum millibus quatuor, quorum pars omnibus hoſtes viis circumveniret, eorumque munitioni ſucce-

ce-

cederet; pars montium seriem illam peteret, quæ hostium præsidio impendebat: multa nocte silentio e castris egressus est, cum omnem interim exercitum ad omnes casus sub armis vigilare iussisset. At hostes propter viam uti supra demonstratum est, Romanam domo direptaque, hoc successu feroces lætique nostros contemnebant, atque obruti vino, cuius magnam ibi copiam nacti fuerant, cuiusque est gens avidissima, custodias obibant negligentius. Nostri autem cum albente iam Cœlo in summum iugum, locaque iniqua virtute summa enixi essent, tam subito a fronte, a tergo, atque ab omnibus partibus eminus, cominusque provolaverunt, ut hostibus ad arma capienda, telaque e tormentis explodenda tempus defuerit. Plures primo concursu in ipsis tentoriis ita, uti erant, iacentes, ac semisomnes interfecti, aut capti sunt; reliqui, dum præcipiti fuga densiores sylvas petunt, aut ad suos se recipere conantur, a Regiis circumventi, qui omnibus occurrebant itineribus, proiectis armis, dediderunt sese. Unus etiam, qui fortissime resistebat, Tripsius Tribunus militum

tum legionis Pallavicinæ, debilitato tamen vulneribus, & contrucidato corpore captus eſt, quem paucis poſt diebus apud nos mortuum honorifice efferri curavimus, admirati virtutem, cui neceſſario iraſcebamur. Ipſe Piſtaluccius ſubito in domo oppreſſus, quam pridie expugnaverat, non ſe ex manibus irrumpentium militum eripere potuit. Omni Gagius hoſtium capto, deletoque præſidio, quinque ablatis æneis tormentis, potitus & monte, pro quo certatum erat, & omnibus, qui monti impendebant iugis: tum denique ſtationes Exercitus promoveri, equiteſque a parte oppidi Lanuvini circumfundere ſeſe, & procedere iuſſit; atque ea fuit noſtrorum celeritas, ut antequam fere duo, treſve e prælio elapſi rem Lobcoviczio geſtam renuntiarent, Lobcovíczius ipſe omnia ſuperiora loca noſtrorum armatorum multitudine completa reſpiceret. Quare incertus & perturbatus, quo occurreret, auxiliumque ferret, quidque in quaque parte opus eſſet, vix cognoſcere ſubito aut conſtituere dicitur potuiſſe. Iamque Regii, ingenti ubique illato terrore, Auſtriacorum caſtris appropinquare videbanur;

Et

Et Comes Marianus Præfectus Fabrùm Regis Hiſpaniarum, quippe qui montem occupaverat, quem appellari Spinam, inque hoſtium caſtra propius vergere diximus, tamquam e loco editiore impreſſionem iam facturus cernebatur. Tum vero turbatis Auſtriaci ordinibus totis trepidare caſtris, & concurſare cœperunt. Calones autem, lixæ puerique diverſi, diſſipatique in omnes partes fugiebant, & mulieres, quarum erant in caſtris ex conſuetudine Germanorum, magnus numerus, loca omnia lamentatione, & fletu complebant. Nonnulli etiam cum impedimentis ad Urbem uſque Romam continenti impetu procurrerunt; & Romæ quidem trepidatum, occluſæque ſubitæ irruptionis metu portæ ſunt: Cum motis ſemel nimium in terrorem animis, & fama rem, ut ſolet, augente, iam fugientium, iam inſequentium pulverem aliqui videre ſibi viderentur. Atqui potuiſſe eo die totum Lobcoviczii Exercitum deleri, ne ipſi quidem Auſtriaci negant, ſi Hiſpani, Neapolitanique inſtitiſſent perterritis atque ad fugam ſpectantibus, oblataque eius diei occaſione uſi fuiſſent. Sed noſtri Duces, ſive ipſi inſidias

ſidias veriti, locorumque anguſtias, quod ſaltus, valleſque intercedebant, ſive quod fixum iam apud Regem & conſtitutum erat ſummam rerum in nullum dari diſcrimen, conſecuti id, quod animo potiſſimum propoſuerant, receptui repente cani iuſſerunt. At milites præter opinionem revocati ægrius recipiebant ſeſe, cum ad invadendos hoſtes, tantulo ſpatio interiecto, exardeſcerent, ipſumque Ducum imperium carpebant in colloquiis, quo imperio celerem, præſentemque victoriam interpellari dicebant. Hoſtes porro inopinato noſtrorum receptu facultatem nacti colligendi ſeſe Spinam ſubito, unde profugerant, montem recuperarunt, atque operoſa munitione circumvallarunt. Hunc noſtri montem a Comite Mariano occupatum iam, neſcio qua de cauſa, iuſſi erant deſerere; tametſi teneri is propter loci opportunitatem omnium maxime oportere videretur. Neque enim hoc etiam a noſtris obſeſſo monte, qui hoſtium caſtris tam ex propinquo imminebat, conſiſtendi ſpatium illis fuiſſet. Poſtero die cum excelſiora etiam cæteraque amiſſa loca recuperare eruptione facta, tentaſſent,

ma-

magno a nostris cum detrimento repulsi sunt. Lobcoviczius hac spe deiectus, & periculo coactus, ne suus Exercitus nostris munitionibus, præsidiisque subiectus, tormentorum vi vexaretur, castra paululum a lævo latere reduxit, ac contraxit, ipsumque prætorium longius ab oppido Nemorensi in Cynthianum post Triviæ lacum removit. Rex montem, qui a Pistaluccio tenebatur, atque occupata etiam Artemisii montis iuga, tribus insideri stationibus, & munitionibus firmari iussit, advectisque deinceps a Caieta maioribus tormentis, ollisque incendiariis offensari hostium castra munitionemque Spinæ monti impositam labefactare imperavit, eique negotio Comitem Gazolam præfecit, qui adhibitis quingentis operariis, atque ipse ad opus excubans, celeriter, quod imperatum erat, facere instituit. Imperavit præterea Rex Syrmonetam oppidum, quo in oppido saucii deponerentur, tormentis atque opere communiri, & Privernatem tractum continuis observari custodiis, ne infesto excursionibus itinere Neapolitano durior esset commeatuum subvectio. Et sane omnium rerum copia ter-

ra,

ra; mariqne a Neapoli, atque a portu Antiate in caſtra ad Velitras comportabatur. Aquæ autem inopiæ, qua nos illi, interrupto fonte, in extremas compelli anguſtias crediderant, occurrebatur, puteis ſubfoſſis, atque aquæ venis ubique diligenter exquiſitis. Ita noſtri ſatis tuto, ut videbatur, loco, atque ad omnia opportuno conſederant.

Per idem fere tempus ſcripſerat Lobcoviczius ad Præfectum Britannicæ Claſſis, quæ ad Inſulas, quæ ſunt contra Maſſiliam, ſtationem obtinere conſueverat aliquot a claſſe Naves abductas, circumagi Caietam ac Neapolim verſus iuberet. Item Comitem Soroum in Veſtinos, ac Marrucinos miſerat; qui partem, quam illi attribuerat copiarum, in eorum fines introduceret, eo conſilio, ut tentato pluribus locis Regno Regiæ vires diſtinerentur; ſimul ſperans, populos navium, atque copiarum adventu vel perterritos, vel incitatos labi ad ſeditionem facilius poſſe. Quæ ſeditionis ſpes, toties licet irrita, Auſtriacorum tamen animos detinebat adhuc. Et viſæ quidem ex continenti naves, quæ Cumanum littus

lege-

legebant, inanem potius terroris speciem, quam tumultus caussam præbuere. Erant enim a militibus, quos in terram ad turbandum eiicere oporteret, imparatæ omnino, atque omnem illam oram præsidiis diligenter adservatam egregieque propugnaculis munitam offenderant. Magdonelius præterea Legatus missus eo ab Rege hac de caussa omnes earum motus speculabatur, attenteque videbat, nequid ab ea parte Regnum detrimenti caperet. Neapoli vero quieta omnia & tranquilla erant. Neque enim ullus unquam populo acceptior Rex, neque Regi obsequentior populus, qui quo cupidius ad defectionem solicitari videbatur, eo impensius suam Regi fidem præstare, omnibusque illum domi forisque rebus iuvare studebat. Tanta est moderati, lenisque imperii vis. Interim Comes Sorous in Vestinos, ac Marrucinos progressus Theatem occupare conatus erat, atque Aminternum, Interamniumque, & quosdam ignobiliores vicos Reginæ Hungariæ Imperio minis, pollicitationibusque adiunxerat, ipsamque Amiterni arcem ad deditionem pellicere properabat, volitans in tota Provincia læ-

tus

tus, ac prædabundus. Sed ne hæc illi diutina esset lætatio, primum quidem Montani pedites effecerant non amplius quinquaginta, iique valetudinarii, qui præclare illum ab Theate reiecerant; & deinde Varga Castrorum Præfectus, qui cum ducentis equitibus, & militibus aliquot Aterni præsidio deductis impetum eius retardaverat; & Dux Laviavillaeus militaris animi vir, qui Neapolitano equitatui præerat, & qui cum satis valida equitum, peditumque manu iussu Regis eo a Veliternis Castris venerat, ne illius Provinciæ malum, neglectum si videretur, longius facili semper ad peiora exemplo manaret. Atque hic omnem subito adveniens Provinciam pacavit, compluribus interfectis, reliquis pulsis, fugatisque hostibus, & nonnullis popularibus in vincula coniectis, qui in Reginæ Hungariæ verba celerius iuraverant, quam ut coacti viderentur. Aliqui dum sibi ex conscientia timent, aufugerant, in hisque Episcopus Interamnensis, qui fatuo quodam, atque alieno a sanctitate muneris animo, aperte nimium contrarias Regi partes fovisse dicebatur.

Lob-

Lobcoviczius erat interim vehementer perturbatus, quod multa, ac diversa cum esset expertus, nulla res successerat, & de concitandis populis, deque commeatibus intercludendis, & prohibenda omnino aquatione spem se fefellisse cognoverat. Profligato etiam Pistaluccii præsidio, & locis amissis editioribus tantam esse rerum factam conversionem videbat, ut qui premere nostros arctius de superiore cœperant, ipsi modo nostrorum tormentorum telis misere premerentur. Ipse autem Lobcoviczius insolens audiendi valde angebatur, quod sua male, & negligentia damnum illud Austriacis illatum esse nonnulli dicerent; propterea quod & non satis firmo præsidio locum illum a Pistaluccio teneri iussisset, & laboranti auxilium non submisisset in tempore, & iuga summa Artemisii montis indefensa reliquisset; suam insuper cunctationem omnibus iam irrisui esse ex ipsius rei iudicio suspicabatur. Qui enim magno nostrorum contemptu, magnaque celerrime potiundi Regni expectatione venerat, is triginta millium ab Urbe Roma itinere vix confecto circa unum modo

do montem tamdiu, tamque longe a Regno hærebat. His de caufis, & quod de Rege Sardiniæ, deque Gallia Cifalpina gravior in dies metus inftabat, conandum fibi aliquod Lobcoviczius exiftimavit, quo & detrimentum farciret acceptum, & fibi tandem in Regnum aditum patefaceret, & denique expeditionis fuæ iam fenefcentis famam vindicaret.

Erat, fi vera tacere nolumus, noftrorum caftrorum lævum latus neque ita diligenter pofitum, neque munitum fatis, neque etiam cuftoditum, ut rei militaris ratio, & tam propinquus hoftis poftulabat. Nam equitatus explicare fe tam intercifis, & anguftis in locis non poterat, quique aliqua peditum manu contineri debuerat, continebat ipfe Hibernicorum manum. Quæ quidem manus inter Oppidi muros, atque equitum turmas collocata ad rem gerendam efficiebatur inutilis. Fanum autem Mariæ, quam Hortenfem appellant, quod unum effe poterat finiftro lateri propugnaculum ante ipfa caftra fubftructum, fepire noftri munitionibus neglexerant. Acceffuros enim hoftes ad hanc partem non puta-

bant

bant, tam longo ab eorum castris tamque difficili itinere, & impedito, si accessissent, receptu: atque ita sane videbatur. Omnis igitur illius exercitus partis salus in paucorum militum custodia requiescebat, qui noctu ad ipsum sese Fanum recipiebant, ibique excubabant, ut his oppressis facilis esse hostibus posset brevis, atque inopinatus ad castra aditus, ut accidit. Ipse erat locus opportunus insidiis propter convalles, quævis, uti demonstratum est, frondosisque arboribus convestitæ quamlibet militum manum occultare poterant. Atque hoc sinistri lateris vitium in omnium oculos incurrebat, & ut deprehendi etiam posset, hæc forte acciderant. Primum quod per eos dies Comiti Sevio Legato per indicem falso nunciatum erat, bifariam partitis copiis adesse hostem, ut sinistrum nostri Exercitus latus invaderet, quo inani licet rumore admoniti non defuerunt, qui quod non contigerat, facile tamen contingere posse animadverterent, & dicerent; tum etiam quod Hungaricorum Equitum Signifer quidam non ita pridem captus ab hostris cum esset, palam dixerat, se esse unde

unde quadraginta equitibus missum protegendi Comitis Brounii Legati causa, qui castra Regis ab ea parte exploratum una cum militari Architecto venerat. Quæ res etsi non levem nostris suspicionem inferre debuerint, & sermonibus omnium ferebantur, vicit tamen aut fortuna, quæ vel apertissimis in rebus prudentissimorum interdum hominum mentes obcœcat, ut dominetur ipsa; aut eorum sententia, qui eam castrorum partem tanto ab hostibus intervallo disiuncta quod erat, satis munitam, atque illis inaccessam arbitrabantur. Itaque quidquid illic munitionis desiderabatur, neglectum fuit. Acccesserat huc, quod explorandi diligentia imminuta quodammodo videbatur, & diuturnitate ipsa, quæ plerumque remittit animos, & perpetua militum defatigatione, qui laborem aquandi ad quotidiana opera addebant; neque eiusmodi diligentia necessaria admodum existimabatur, cum item propter aquæ inopiam a prima luce ad occasum usque Solis ducenti ferme Dracones ad fontem excubarent, qui Paganica dicitur, quique a lævo castrorum nostrorum latere tria

cir-

circiter millia passuum aberat, atque unde observari facile poterant viæ, per quas Cynthianum itur. Hæc omnia plane nota erant Lobcoviczio delata per exploratores, perque transfugas, & per quosdam sui Exercitus minores Duces, qui captivi cum aliquot apud nos dies habiti essent indiligentius, data fide dimissi erant, & fortasse etiam per nonnullos Oppidanos, qui sive odii, sive quæstus gratia omnia illi nostra indicabant. Lobcoviczius his cognitis rebus, & consilio cum paucis primorum Ducum, ne res efferretur, communicato; lævam Regis castrorum partem, Oppidum, atque ipsam domum, in qua Rex diversatur, propterea insidiis & repentinæ incursioni patere docet. Quæ ipse certis nunciis, atque auctoribus compererit, ostendit. Tentanda etiam a dextra Regis parte Artemisii montis iuga, atque uno eodemque tempore in nostras munitiones irrumpendum esse demonstrat, quo facilius incauti, duplicique terrore distracti opprimamur. Audendum esse; omnia fore audentibus proclivia. Unum sese pro Imperatoris persona monere, orare eos pro gra-

 vita-

vitate negotii, ut quod fortuna consilium comprobare videatur, ipsi fide, ac diligentia adiuvent, sciantque in eius diei eventu omnium laborum finem, victoriæque spem positam esse. Probatur res; tametsi primo dissenserit Comes Brounius, cuius supra mentionem fecimus, summi homo ingenii, & bellicas omnes a pueritia artes edoctus, qui neque satis virium ad tanta molienda suppetere, neque occultissime ad Regis castra iri, neque illinc recipi, præsentientibus Regiis; sine maximo detrimento posse dicebat, multoque commodius occupari posse arbitrabatur munitiones Regis, & montium culmina, si omnes in id unum copiæ incumberent. Post ipse quoque dedit Brounius manus aut obsequio erga reliquos, aut quod in asperis audacissimum quodque consilium optimum videtur. Igitur omnium, qui aderant, consensu totius rei ratio, & tempus constituitur.

Pridie illius diei, qui fuit dies ad III. Idus sextiles, tam audacis incœpti memoria celeberrimus, animadversum est a nostris speculatoribus partem quamdam hostium copiarum ab dextero ipsorum cornu

pau-

paulatim se movere & progredi mare versus. Quod fieri ab iis commeatus causa nostri suspicabantur. Iamdudum enim ad ostia Tyberina aliquot Britannicæ classis naves constiterant, ut hanc forte suspicionem augerent. Sed Lobcovicius longe aliò spectans latissimam pluribus atque inter se connexis stationibus regionem complexus erat, ne quis ad nos index erumperet, neu Brounii Comitis iter dignosceretur. Qui una cum Novato Marchione consilii participe, silentio, prima nocte progressus est militibus ipsis, quo ducerentur, ignaris, quorum delectorum equitum, ac peditum erat numerus millium sex. Cum omni circa prospectu tenebris, ac vineis ademto clam pervenisset ad fontem, qui juxta Mariæ Hortensis Fanum in ima convalle est, necessario agmen subsistere iussit, dum equitatum expectat, qui aliam, ut eo perveniret, ingressus viam, ignorantia loci longiore circuitu deflexerat; quod accidit incommode. Lux enim iam apperens opportunitatem illis, tumultum nostris deminuebat. Nunciatur etiam Brounio aufugisse militem Q
ille nuncio vehementer permotus Novatu
non

nonnullosque adhibet militum Tribunos, & quid agendum sit celeriter consulit; nam verisimile erat, tametsi non accidit (neque enim hic uspiam transfuga apparuit) comperto nostros per transfugam adventu hostium, in armis e vestigio futuros, insignemque ipsis illaturos cladem, quam imparatis nostris inferre illi cogitabant. Cum Novatus pedem referri, aliique alia censerent, neque satis quicquam, ut in subito casu, expedirent; tum Brounius, qui tantum incœptum tam parvo momento everti nollet, atque ardore quodam militari incitatus: Pergamus, inquit, iacta esto alea: simul omnem militibus rem aperuit, eosque præmiis, ac pollicitationibus cohortatus, cum iam advenisset equitatus, & luceret iam fere, signum dat irruptionis. Accessere hostes illico trifariam divisis copiis: facile vigiles, castrorumque custodes obtruncant, quod eos adorti essent occupatos in equis contra militarem disciplinam inexplorato curandis. Statim inde in nostrum lævum latus ab omni parte impetum faciunt. Nostri vix cognita vigilum cæde, continenti hostium impetu & rei novitate, ac magnitudine perterriti, perturbatique passim cæduntur, passim fugantur. At Gri-

maus

maus Barcinonensis, qui Reginæ Neapolitanæ Draconum Turmæ præerat non amplius quinquaginta ex terrore, & fuga Dracones colligit. His imperat ut ad pedes desiliant, tenent extrema: excurrat interim aliquis, qui Hibernicorum manui denunciet, ut celeriter subsidio advolet. Sed cum a fronte subire Austriaci non intermitterent, atque ab omnibus partibus circumfunderentur & iacula acciderent creberrima: non imperio in tumultu, non virtuti in multitudine hostium locus esset, illi ipsi quinquaginta, qui amplius semihora, compluribus illorum vulneratis, atque interfectis audacissime repugnassent, pelluntur tandem; cum præsertim nullum aliud subsidium Hibernicorum manus submisisset, quam militum Provincialium centuriam, quæ neque paucos illos Dracones laborantes suo adventu confirmare potuit, neque ipsa hostium impetum tulit. Hac interim a quinquaginta Draconibus interiecta mora, equitum quidem turmæ reci-pere se ad lævam Romanæ viæ festinanter adeo cœperunt, ut plures, equis relictis, pedibus profugerent. Unus omnium ab hostibus circumdatus restitit Marsilius Senensis Hie-

Hierosolymitani Ordinis Eques, qui quadam occupata casa cum quadraginta equitibus, qui & ipsi, amissis equis, pedibus præliabantur, tantum animi fortitudine profecit; ut suæ Turmæ pecuniam publicam, Præfectique militare omne instrumentum servaret. Hibernicorum autem manus adversus hostes constitit pro Oppidi porta Neapolitana, quam qui in statione ibi erant, inconsulto occluserant. Eodem tempore cohortes quatuor Belgarum Excubitorum, quæ in prima lævi lateris fronte castra habebant, cum tumultuario equitatus receptu flexuosisque tramitibus impeditæ ad Hibernicorum subsidium adniti non potuissent, in Oppidum per dirutos muros ab ea se parte insinuarunt, in qua paulo infra Curiam Minoritarum esse Cœnobium demonstravimus. Ita Hibernicorum manus omni auxilio destituta, cum neque in Oppidum intrare occlusa porta, neque per latera se recipere, circumventa, atque oppressa a multitudine hostium, posset, ferme omnis fortissime pugnans interfecta est. Ibi Magdonelius Tribunus militum, atque eiusdem manus Centuriones undecim aliique complures minores Duces occiduntur, qui

par-

partam Camposanctensi prælio, & vetuste militiæ bellicam laudem, hoc honestissimo mortis genere cumularunt. Dum vero nostri Neapolitanam portam defendere conferto illi agmine irrumpere conantur eodem vestigio temporis Rex a Marchione primum Villafuertio Castrorum Præfecto de repentina hostium incursione certior factus est. Nam Decurio Custodum corporis, aut periculum non præsenserat, aut in tanta re Regem, credo, interpellare verebatur. Rex confestim gladio succinctus, prosequentibus Purpuratis nonnullis, & Custodibus corporis stipatus, qui ad cubiculum eius excubabant, postico egreditur domo. Cumque ab ea parte, qua Valmontonium itur per adiacentes domui hortos, quinquaginta vix passus pedibus progressus esset, equum nactus Sagittarios primum equites Regios prætervehitur, iisque ad sui defensionem iam exardescentibus, clare, ut nemo non exaudiret, Recordamini, inquit, vestri Regis vestræque pristinæ virtutis, & nequid durius accidat, diligenter providete. Mox ad Capuccinorum tumulum evadit, eoque illum conveniunt Mutinensium Dux, & Gallirum

rum Regis Legatus, de quorum salute maxime solicitus Rex videbatur. Ad dextrum inde cornu profectus, atque in medio Hispaniensium Excubitorum legione consistens, quid ubique opus sit, forti, atque erecto animo circumspicit, atque imperat, nullum eo die scientissimi Imperatoris officium prætermittens. At hostes Hibernicorum manu deleta, dissipato equitatu, equis suffossis, & captis plurimis, sinistrique cornu tentoriis omnibus direptis, atque incensis, impetu facto portam effringunt, custodibus nequidquam obnitentibus, & Nicolao inprimis Sanseverinate Bisiniani Principis fratre nobilissimo, qui dum fugientes milites alios increpat, alios manu prehendit, & consistere iubet, plurimis ipse vulneribus concisus iacuit, & pro occiso relictus est. Illi effracta porta, captisque militaribus signis novem, quæ ibi congesta raptim in unum repererant, tripartito iterum copias dividunt, quarum dextera pars in illam se viam immisit, quæ ad Ginnettiæ gentis domum pertinet; sinistra ad Curiam Septentrionem versus contendere cœpit; per latiorem autem, ac perpetuam illam viam, qua totum oppidum di-

stin-

ſtingui diximus , media acies proceſſit. T
inſtructo agmine , & malleolis, quos ſecu
ad Velitras incendendas tulerant , in pro
ma quaque verſum tecta coniectis, magn
ſtrage , maiore tumultu, Oppidum invadun
Oppidanorum multitudo, inſolens belli, abdi
ta in penetrabilibus , aut ingenti terrore per
culſa obſtupeſcit , aut quem eſſe illum puta
ultimum Patriæ ſuarumque fortunarum
diem , miſera deteſtatur . Diſcurrunt illi ubi
que cum ferro , & facibus , obvios omnes ar
matos , atque inermes occidunt. Scrutantur
domos nulloque diſcrimine noſtrorum, at
que Oppidanorum, bona diripiunt. Qui
ex noſtris forte in domibus erant & prius in
tra parietes verſari hoſtes viderant, quam ve
niſſe cognoverant, ad unum omnes , aut tru
cidantur, aut capiuntur. Ardens podagræ do
loribus Comes Marianus conſurgere de lecto
ſtatim iubetur , atque in equum illatus abdu
citur. Atriſci Dux ex ſemiuſtulata, ac diruta
domo vix elapſus ad Sagittarios equites Re
gios , quorum erat Præfectus equo citato
contendit. Et iam maiorem Oppidi partem
ignis , atque hoſtis , cætera omnia tumultus
ac terror compleverat, adeo ut nemo
eſſet
tam

tam fortis, quin tanta rerum perturbatione moveretur, cum præsertim, qui timorem plerumque consequitur, vanus deleti exercitus rumor percrebesceret. His tantis malis hæc fuere subsidio, quominus extrema acciderent; quod nostri tametsi a fortuna deseri videbantur, animum omnino tamen non dimittebant; illi autem effusi in rapinas magis de præda quam de reliqua victoria cogitabant. Gagius cum primo mane vigilias circumiret, & tum forte ad Virzianam manum, quæ in medio Exercitus collocata erat, pervenisset, cognito lævi lateris tumultus, conclamari primo ad arma, deinde Virtzianam ipsam manum illuc celeriter subsidio iubet accurrere. Ipse fore id, quod accidit, suspicatus, ut a dextero etiam latere Artemisii montis iuga, munitionesque hostes tentarent, eo properat, satis in Castropiniani Duce præsidii esse existimans ad defensionem Oppidi. Austriaci ubi iam suos in nostrorum castrorum lævum latus, ipsumque Oppidum irrupisse ex incendiorum fumis cognoverunt, quod tempus inter eos irrumpendi etiam ab altera parte convenerat, statim cum audacissimorum peditum millibus III. bifariam di-

stri-

ſtributis montem occupant editiſſimum lum, quem cum Aricino Nemore co nentem eſſe ſupra docuimus, &, qui in ſta ne ibi erant, Montanos pedites facile in nantes deturbant. His deturbatis eaden alteram, atque inde tertiam ſtationem a riuntur, quarum milites communicato ciſſim terrore, & disiectis ordinibus regr cœperunt. Cum iam haud multum abeſ quin noſtris illi munitionibus potirent reſque hoc etiam in loco ad extremum ducta caſum videretur; Gagius veteran legionem, quæ a Corona nomen accep & Campanam legionem Provincialem, hortesque alias nonnullas eo ſtatim occ rere, & auxilium ferre iuſſit. Tum v atrox oritur prælium. Fit magna utrin cædes. Ipſe, qui toti negotio præerat, I hoſtium Andreaſius vulneratur; aliqui noſtris, aliqui ex hoſtibus comprehend tur, ſuos quiſque milites hortatur, atque citat: unum illud eſſe tempus, quo maxi contendi oporteat: noſtri, niſi rem obtin rint, de omni ſalute deſperant: illi, ſi noſ occupaverint munitiones, ſe omnino vic exiſtimant. Hic cognoſci potuit, quantum

incitandos milites, eorum, qui præsunt, valeat exemplum. Nam Campanæ legionis milites modo conscripti, primum quidem deterriti hostium multitudine, qui acrius de superiore loco instabant, ipsiusque loci iniquitate, quæ maxima erat, & quo eniti vix quisquam sine armis, sineque ulla dimicatione posset, paulum cessere, parumque abfuit, quin ordines perturbarentur. Postea cum ad Tribunum militum Ariciæ Principem, & Centuriones, suosque alios Duces ora convertissent, qui omnes, gravibus licet debilitati vulneribus, acerrime pugnabant; horum ipsi exemplo erecti iacula exceperunt, immiseruntque fortissime. Idem cum veterana legio Tribuno militum Alphonso Savallio & ipso vulnerato faceret, ne a tyronibus virtute vinceretur, hostium paulisper impetus tardatus est. At Rex, qui singula ex propinquo attendebat diligenter, cum suos premi animadvertisset, Ioannem Paciæcum opportunissime misit, qui cum legionis, quæ Regina Hispaniensis appellatur, cohortibus duabus inclinantes restitueret; eodemque tempore Gagius una ex parte Macedonicam legionem, quæ veterem eo die Macedonum gloriam æmulata est, unaque

que

que Parmensis manus centurias aliquot pr
currere: Ex altera vero Castellanam manu
quam Hispaniensium excubitorum cohort
sequebantur, signa inferre iussit. Quo fac
tantus hostibus terror iniectus est, quod cir
cumveniri sibi videbantur, ut complures ar
mis proiectis sese per rupes præcipitarent, at
que ita allisis ad saxa membris interirent: re
liqui vero omnes pedem, qua possent ratione
referrent; desperatis præsertim subsidiis, quæ
submittere illis Lobcoviczius nequaquam
re iudicaverat. Nostri autem, Macedonica
potissimum legio, & Parmensis manus centu
riæ, plus tertia hostium parte interfecta, tam
audacter insecuti sunt fugientes, ut omnia iu
ga Artemisii montis citissime recuperaverint
quæ illi suorum passim constrata cadaveribus
reliquerant. Quæ dum illic geruntur Castro
piniani Dux, qui Oppido defendendo præe
rat, comperto Regem, cuius magnopere peri
culo commovebatur, exiisse iam ad dextrum
cornu, ut quæ ibi opus essent administrare
cum Gagio: Ipse Cohortes Belgarum Excubi
torum quatuor, quos a Minoritarum Cœno
bii parte sese in Oppidum insinuasse ante
ximus, adversus hostes eodem subeuntes di
iu

iubet. Huc evocat Virtzianam manum a Gagio iam ſubmiſſam initio tumultus, atque Helvetiorum Excubitorum partem. Reliquas Belgarum Excubitorum cohortes duas Placido Sangrio Legato imperat, uti a Ginettiæ domus hortis in Oppidum deductas mediæ ingruentium hoſtium aciei opponat. Harum partem atque una Flandrorum manum, quæ in proximo erat & campeſtres machinas duas Facardo Caſtrorum Præfecto adtribuit. Cum his mandat, uti eam teneat viam, quæ ad Ginettiam pertinet domum, & qua etiam hoſtes progrediebantur. Sagittariorum equitum Regiorum alam ſubſidiariam in maxima Oppidi Platea inſtruit. Sic noſtris quoque copiis tripartito diviſis, tribus locis concurritur. Minoritarum Cœnobium, Curiam, omnemque illam Oppidi partem ſummam ad Aquilonem converſam, obtinere hoſtes conabantur, & ſuccedebant inſolenter. Attamen a noſtris, qui catervatim per compita, ut a viris fortibus in extrema ſpe ſalutis pugnari debet, acriter pugnabant, locò tandem pelluntur; & multis utrinque interfectis, ex iis autem ca p-tis centuriis integris duabus pedem cogunt ur referre. Eamdem ab altera parte fortunam ii

tu-

tulere, quos Ginettiam petentes domum ..gebat Facardus, & consistere nusquam pati.. batur. Sed longe vehementissime in latiore Oppidi via ad mediam aciem laborabatur. Namque hostium pars domos ingressa e fe.. nestris, ac tectis iacula in nostros coniiciebat, suosque reliquos per viam audacter progre.. dientes, & cædem facientes maximam pro.. tegebat; Cumque nostris nocerent plurimum, quod nullum e tenestris iaculum frustra mit.. teretur, noceri autem ipsis, qui a muris ædifi.. ciorum defendebantur, vix posset, eo iam ventum erat, ut triginta non amplius passi.. a maxima Oppidi Platea hostes abessen.. Quorum audacia præliique angustiis permo.. ipsi Belgæ Excubitores, etsi nullam daba.. fugæ suspicionem, lente procedebant tamen. Eo tum advenit Comes BofortiusLegatus, qu.. in eadem Belgarum Excubitorum legione ordinem ducebat, singularis animi vir. Hi.. videns imminere hostem, suosque ægre pr.. cedere; quid cunctamini, inquit, Commil.. tones, aut quod tempus probandæ virtu.. vestræ expectatis? hic dies maxime nostru.. nomen illustrabit. Hæc eloquutus distri.. gladio præcurrit ante omnes. Sequuntur ..

redintegratis animis milites, centurionesque. Ipse adhortans, & pugnans Bofortius graviter in adversum pectus iaculo vulneratur. Non tamen desistit, quoad iam semianimis per manus tractus extra aciem refertur. Tum vero tanti viri casu irritati Belgæ Excubitores in hostes ardentissime irrumpunt; nonnulli, allatis securibus, domorum portas excindunt, atque omnes ibi repugnantes interficiunt. Mutatur belli fortuna. Illi qui in spem potiundi Oppidi certissimam venerant, fugantur a nostris, qui cessisse videbantur. Capitur Novatus antea oppressus, quam nihil tale suspicari posset, & qui diutius dum moratur in domo, quæ Mutinensium Duci, habitandi causa, erat attributa, fugam non sentit suorum. At Brounius, qui agmen cogebat, neque in Oppidum intraverat adhuc, ubi captum Novatum, cedentes suos, nostros insequentes videt, receptui confestim cecinit, maxime, ut dicebatur, timens ne a latere circumveniretur; cum præsertim Lobcoviczius, qui idoneum nactus locum omnia speculabatur, non sibi submittendis subsidiis nudanda castra, atque Exercitus fortunas omnes devocandas in dubium existimaverit. Simul videbantur

sub—

ſubſidia, quæ ille, inclinata iam re, ſubr
implicata præcipiti ſuorum receptu
tum potius, quam præſidium allatura
tibus. Receptis Velitris Caſtropiniai
ad cuſtodiendam inpræſentia Oppi
tam Neapolitanam cum iis copiis, q
eam partem ex tribus viis, repulſis ho
confluxerant, & cum machinis campe
duabus, & præterea noſtris Hungaric
tibus circiter centum Leſſium caſtr
Præfectum reliquit: ipſe ad dextrum
profectus de rebus geſtis certiorem fa
gem. Rex, qui uno eodemque temp
a montanis munitionibus, & ab C
fugatos hoſtes cognoverat, imperat C
piniani Duci, ſi recte atque Exercitus
modo fieri poſſit, recipientem ſe Brou
adoriatur: deſcendat interim Gagius a
temiſio monte, atque irrumpat in caſtr
ſtium, quæ imparata fere a militibus eſſe
ſtabat. Sed controverſia illata de itinere
maxime hoſtem, ſicuti Rex imperaverat
ſequi placeret, & noſtros ad inſequendo
davit, & quietiorem illis receptum dedit
que enim ſatis erant nota noſtris loca
multis tranſverſiſque tramitibus diviſa, n

Oppidanorum ad ea commonſtranda fidelis opera videbatur: & multa in utramque partem diſputabantur,cum alius veſtigiis hoſtium inſiſtendum, alius breviore itinere occurrendum putaret. At Vallishermoſæ Comes, qui omnia eo die Ducis, ac militis officia præſtiterat, & mirifica tum ulciſcendi hoſtes cupiditate flagrabat; fidenter, ſane,ac libere, quid inquit, conſultando tempus conterimus? Hoſtes impune in conſpectu noſtro elabi non eſt ferendum; manu opus eſt, & celeritate. Simul ſe itineris ducem profitetur: (omnem enim circa regionem,adiutore uſus Ambroſio Hurlierio præſentatis ingenii homine,& Borboniæ Draconum turmæ Propræfecto, quod eſt in adminiſtrando bello præcipuum, accurate cognoverat) Seſe ait ab ea parte, qua pons eſt, qui appellaturMela,prope Oppidum Lanuvium copias adductum, ubi & equites noſtri manus poſſint conferere, & hoſtes circumventi a latere, atque omni ad Cynthianum intercluſo itinere præſentes inſignis audaciæ pœnas luant. Hæc vicit ſententia. Sed ipſa iam diſputatio multum extraxerat temporis, atque aliquid etiam moræ addiderant Helvetiorum Excubitorum cohortes,

dum

dum accersuntur, dum veniunt; eo quid ... consilio accersitæ, ut maiori peditum nu... mero septus equitatus ex angustiis tut... emergeret, atque in agro Lanuvino locu... nancisceretur æquum atque apertum. Ta... dem procedere nostri incipiunt eodem iti... ris Duce, qui fuerat auctor sententiæ. Sed ia... effugerant hostes; quod ubi rescivit Rex, in... tercludi illos receptu posse desperans, & mi... litum labori parcendum existimans, quo valde eo die defatigati fuerunt, Castropini... ni Ducem, Gagiumque ulterius progredi v... tat, & copias reducere iubet in castra. Sic c... prima luce prælium cœpisset, hora diei f... nona resederant omnia ab tumultu, & in se utrique castra receperant: Regii quiden... roces, atque alacres, quod cum omnium... dicio oppressi, ac deleti pene viderentur, ... mum tamen non despondissent, & coll... viribus terga hostes subito vertere coegi... magnaque eorum cæde novem militari... gnorum iacturam compensassent. Au... autem magis præda onusti, quam laud... gnes ferebantur; nam latrocinandi av... corruperant gloriam facinoris, quod ... poterat, si peractum fuisset.

Postero die Rex collaudatis nominatim Comite Gagio, & Castropiniani Duce, quorum in repellendis hostibus opera fuerat usus forti, ac diligenti, omnibus generatim gratias agit; Hispanis, quod tantis subito obiectis difficultatibus, tamen a consueta virtute non discessissent; Neapolitanis, quod veteranorum virtutem fide atque amore erga suum Regem adæquassent. Atque incitandæ honestandæque virtutis causa, militaribus nonnullos præmiis auget, cum primis Nicolaum Sanseverinatem, atque Ariciæ Principem, qui periculose ex vulneribus decumbebant; quorum alterum ab inferiori gradu ad Tribunum militum se traducere pronunciat, alterum in amplissimum Divi Ianuarii Equitum ordinem cooptat. Totum denique Exercitum bona spe complet, hortaturque, ne, quæ fortunæ quodam iure acciderint, graviter ferant; & quoniam in bello omnia cedere secunda non possint, lætentur potius, quod hostes pene victores tanta fuerint cum eorum cæde a castris reiecti, quam doleant, quod ad castra accesserint, & partem aliquam abduxerint impedimentorum. Cogitur etiam in unius Oppidani supplicium contra suam naturam Rex

iure

iure belli, & maximo militum concursu, q
multa Oppidanorum perfidiæ detriment
cepta referebantur, uti tamen magis f
quam re compertum videbatur. Con
deinde ad reliquas belli cogitationes
ximi diei casu admonitus, firmari cas
ligentius, & custodiri vigilantius iubet
ta Oppidi Neapolitana, & Mariæ H
Fanum, atque omnis Castrorum læ
imposito Virtzianæ manus præsidio,
tis æneis aliquot tormentis, opposit
extructo aggere, fossa & vallo con
tur; omnia opere tam properato,
duobus quidquid a peritioribus re
desiderabatur, celerrime perfect
Armantur, ac vestiuntur, qui a
atque armis, a repentina hostiun
refugerant. Certus Provinciis mi
rus, singuli singulis Regni Prin
imperantur. Prolixe in eo popu
pes respondent. Neapolitana
niam ad usum belli ultro etia
ratam confert. Revocatur
Laviavillæus, qui represso
Comite Soroo, adducat
tras in castra, quam secum

atque equitum partem. Adducit. Etiam fortuna ipsa per eos dies facere quodammodo cum Rege visa est. Nam quæ ne expectabantur quidem ab Hispaniis auxilia, de repente opportunissimo tempore inter medias Britannorum classes Caietam, ac Neapolim appulerunt. His rebus celeriter id, quod ad III. Idus Sextilis in nostris castris ad Velitras deperierat, expletur, resque ad pristinam belli rationem redigitur.

Lobcoviczius eo consilio depulsus, quod extremo veluti conatu susceperat, & cui, grandi licet accepto detrimento, speciem victoriæ ostentationis, uti videbatur, causa imponebat, receptui aliquando tandem consulere cœpit. Communitis enim nostris castris, atque amisso suarum copiarum robore, nullum iam insidiis, nullum prælio relinqui locum videbat. Milites autem, quos belli casus fecerat reliquos, partim vulneribus ac cœli vitio conflictati, partim diuturno labore, atque infelici expeditione intabescentes ægre vix necessariis militiæ muneribus fungebantur. Diffidebant inter se Duces, quod plerumque accidit in adversis, summumque Lobcoviczii imperium carpere videbantur atque abnuere.

Erat

Erat equitatus omnis macie prope enectus. Erat omnis circa Regio defessa, & consumpta commoratione Exercitus tam longa. Adventabat etiam Autumnus, grave maritimis commeatibus tempus. Lobcoviczius ipse, qui valde subsidiis indigebat, subsidia compellebatur submittere Sardiniæ Regi tum laboranti, & quiritanti maxime. Erat denique in summis angustiis res, & secundam eas multa Lobcoviczium hortabantur, quare sibi loco excedendum putaret. Nihilo tamen secius menses ipsos duos castris Regiis castra collata habuit, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur; sive ille erat pudor abiiciendi incœpti, sive spes, quæ ultima solet homines deserere. Quo quidem tempore nostro Exercitui carissimum atque invictum bellis virum Atrisci Ducem morbus extinxit: Hungarici autem equites circiter centum impetum in Valmontonium Oppidum improviso fecerunt, & quæ ibi indiligentius versabatur, nostrorum centuriam una cum Portocarrero Duce conciderunt omnem, atque ipsum deinde Oppidum habuerunt prædæ loco. Neque postea quidquam magnopere accidit, quod memoria dignum prætermittendum non videatur. Interim Re-

gi

gi Sardiniæ qui auxiliarentur, ad mille Illyricorum misit, & legionem Pallavicinam mutilatam admodum superiore prælio; atque eadem Lobcoviczius de profectione cogitans, quæ iam antesenserat, ægrorum, atque impedimentorum partem dat Andreasio mari transducendam in Hetruriam, partem itinere terrestri ad Falerios Faliscorum præmittere incipit, quò expeditius in ipso receptu rapiat agmen. Mittit etiam ad hominum centum, qui iunctis ratibus pontem in Tyberi ad traiiciendum Exercitum iuxta pontem Milvium faciant, præsidioque ibi sint. His explicatis rebus, cum equitum alam pridie Kal. Novembris mane misisset, qui ad lęvam nostrorum castrorum adequitarent, & quasi munitiones explorare vellent, nostros pręlio etiam, si opus esset, commisso detinerent: Ipse noctu silenti agmine subsequutus, quas interdiu præmiserat sensim legiones, celeriter e conspectu Velitrarum discessit. Neque vero hoc audito moram ullam ad insequendum intulit Rex, antea iam suspicatus, huc necessario descensurum Lobcoviczium; & præmisso equitatu, qui novissimum hostium agmen male haberet, & receptum demoraretur, ipse cum universo

Exer-

Exercitu instabat, atque imminebat. Illi unam noctem ad locum, qui mediæ viæ Turris appellatur, commorati, qua nocte nostri in Albana valle consederant, expedito itinere antecesserunt: Cumque ante ipsa Urbis mœnia iter facerent, Romanorum oculis mutabilis fortunæ exemplum obiecerunt, non eodem certe vultu, neque iisdem animis recedentes, quibus venerant. Extremum hostium agmen vix præcesserat, cum subito apparere nostri, & se ostendere cœperunt: assequi vero illos, aut non potuerunt, quod maior illorum fuerit in fugiendo, quam nostrorum in persequendo celeritas; aut noluerunt, uti tum vulgo iactatum est, quo vires magis integras afferrent ad earum copiarum coniunctionem, quæ percusso iam cum Genuensibus fœdere, in Galliam Cisalpinam, Philippo Regis Fratre Duce influebant. Parva tamen inter nostri Exercitus antecursores, & novissimos eorum dimicatio facta est ad pontem Milvium, dum pontes illi rescindunt, quo nostrorum incursum reprimant. Nonnulli utrinque vulnerantur, atque interficiuntur. Sed rescissis pontibus Lobcoviczius celerem sibi fugam per difficiliora itinera, atque Eugubinos montes

quæ-

quæsitum ivit, sibi non omnino displicens, quod expeditionis exitum fœdissimum multo ante præsenserat, alieno autem iudicio vexatus, & eorum potissimum, qui fortunam convertunt in culpam, & quod male cecidit, male consultum putant. At Rex cum in Suburbano Patriciorum pernoctaret, ibi eum ex Romana nobilitate Principes, & Cardinales multi convenerunt, quos ille omnes perbenigne excepit, maxime vero Aquavivam Cardinalem, quem ut vidit complexus, & gratulans salutem se Regni videre dixit. Postridie mane equo Romam invectus Pontificem Maximum BENEDICTUM huius nominis XIV. salutatum venit. At Sanctissimus Pater tantum Regem, maximi ipsum Regis Filium, genibus advolutum suis cum videret, tanta est voluptate perfusus, ut difficillimi temporis acerbitatem ingenti consolatione leniret. Lustrat deinde Rex celeberrima Urbis loca, circumfluente omnium ordinum multitudine, quæ tum primum soluta propinqui belli metu, alacrior prosequebatur Regem, incredibili plausu, atque acclamatione. Statim inde a convivio, quo magnifico, ac splendido acceptus in Vaticano fuit, Roma proficiscitur, cum partem

tem Neapolitani Exercitus Gagio ad insequendos hostes attribuisset, partem se subsequi iussisset in Regnum. Ipse receptis Liberis, & Coniuge præstantissima, quæ illi ad Regni usque fines obviam processerat, Caietam primum, mox Neapolim pervenit. Advenienti tota obviam Neapolitana Civitas longissime prodiitRegem suum,Liberatorem suum videre gestiens, & præteriti periculi recordatione lætior. At victor Rex dignum victoriæ, ac virtutis suæ fructum tulit, benevolentiam populorum, quos ille admodum a bello revertens exhilaravit: hostes autem docuit, non leve negotium esse Regnum invadere, non tam militum armis, quam optimi Regis præsentia communitum.

